

Napút-füzetek

100.

Druzsín Ferenc

**„Mene, Mene,
Tekel, Ufarszin!”**

Barta Lajos színműveiről

Bevezető sorok a színműíró Barta Lajosról

Barta színműírói pályája mindössze tíz év: a XX. század második évtizede. Tizenkilenc után, az emigráció évtizedeiben egyetlen darabot írt: Piscator színházának, a Proletarisches Theaternek a megnyitására, *Russlands Tag* címmel.

Színműveinek számbavétele egy lexikon szűkszavúságával.

1911: *Parasztok*. Dráma négy felvonásban (Magyar Színház); 1912: *Tavaszi mámor*. Tragedia egy felvonásban (Új Színpad); 1916: *Szerelem*. Színmű négy felvonásban (Vígyszínház); *Zsuzsi*. Vígjáték három felvonásban (Nemzeti Színház); 1919: *Örvény*. Színmű négy felvonásban (Nemzeti Színház); *A sötét ház*. Társadalmi rajz egy felvonásban (Vígyszínház).

Darabjai (*A sötét ház* kivételével) az első világháború előtti évekhez-hónapokhoz nyúlnak vissza, mintha a háború kellős közepén azokat az utolsó békebeli mozaikokat illesztgetné össze, amelyek megelőzték a pillanatot, amikor „Véres, szörnyű lakodalomba / Részegen indult a Gondolat, / Az Ember büszke legénye (...)” (*Ady: Emlékezés egy nyár-éjszakára.*)

„Mondanivalója csak ennyi: ilyen az élet” – írta róla Kosztolányi Dezső (Pesti Napló, 1919. január 25.).

Milyen?

A *Tavaszi mámor* Dráva-széli kocsmájában („Történik egy baranyai faluban 1910 előtt”) azt látta, hogy a végletekig eltávolodott egymástól a tehetős gazdák és a szegények világa; már a kocsmá és a bor sem tud párbeszédet teremteni közöttük. S talán éppen ezért hangzik el szolgaszájából a veszedelmes szó: „cucilisták”.

A *Szerelem* („Történik egy vidéki városkában 1913–14-ben”) „vadászat a szerelemre, a boldogságra” (Kosztolányi, Világ, 1916. április 9.). Egy városka szélén, a penziós negyedben (a „Macskazugban”) „vadászik” három nővér (a magyar ’három nővér’?) a boldogságra, melynek esélye ott és akkor éppúgy semmivé foszlik, ahogy a Csehov-darab nővéreie. És ugyanúgy a maga módján boldogtalan mindegyik, ahogy Olga, Mása és Irina.

A *Zsuzsi* („Történik 1913 nyarán, a Dunántúlon”) az utolsó békeév különös valóságából „merít egy kanállal”: a vasút kitérítette vidéki élet „idilljéből”, amely vidéket zsandárok tartanak bekerítve.

Az *Örvény* („Történik egy vidéki városban az első világháború előtt”) „(...) Két ember drámája, kik a vágy örvénye fölött táncolnak, végzetesen, valahol messze az átkozott-áldott magyar vidéken” (Kosztolányi, Pesti Napló, 1919. január 25.). A járásbíróék kaszinójelmezes életét bekerítette az

örvény, a fiatal fakereskedő, aki jelentéktelen kis életéből törekedett ugyanabba a jelmezes világba, „tilos fűre” lépett, utat tévesztett. Őt a saját örvénye szippantotta be.

A *sötét ház* („Történi 1918 elején Budapesten”) a háború utolsó éve egy budapesti barakkházban. Ide kényszerültek a hátszág nyomorultjai: egy hadiözveggy, egy szabadságos és egy szökött katona, egy „hibbant” tudós és más kutasztottak a téboly határán. A végén a tömeggé összeállt lázadó megnyomórítottak felgyújtják a barakkot, és közben egy proletárlány azt énekli, hogy „nem lesz a tőke úr mirajtunk...”.

Hazatérte (1946) után Barta Lajos színműírói pályája nem folytatódott.

Lehet, hogy ez törvénytörű; megírta, amit csak ő látott a tízes évek vidéki Magyarországon.

Talán mindent megírta róla, amit akart.

Parasztok. Dráma négy felvonásban,
Magyar Színház, 1911

Első színpadi alkotása a *Parasztok*: a Magyar Színház mutatta be 1911-ben. Magát a darabot nem olvashatjuk el, mert kézírata elveszett, színházi karrierje két este után betiltással ért véget, színházi példányok sem maradtak belőle. Tulajdonképpen arra a néhány kritikára, beszámolóra hagyatkozhatunk, amelyek a bemutatókor megjelentek. Belőlük kell kihámozni az előadás minőségén és fogadtatásán túl a darab „tartalmát”, és esetleg azt, mi lehetett a betiltás oka.

Kádár Endre a Nyugatban írt félflekknyi „figyelést”:¹ még ha idézem is ennek nagyobb részét, akkor sem jutunk valami sokra.

„Az első impresszió kedvező. Az író levegőt, hangulatot tud éreztetni. (...) Az emberei emberek (...), érti a színpad nyelvét. (...) Azután, ha publikum vagyok, bosszankodom. Rendre új játék kezdődik. Új emberek, új miliő, új apró tragédiák. (...) Tíz percre talán megfog a szerző. Aztán újra másba kap. Sok a mondanivalója, szereti a mondanivalóit, látszik, hogy akiknek a sorsáról beszél, a szívéhez vannak növe. (...) Egyke... földéhség... kivándorlás... szocializmus, egy-egy zsánerkép mint untató élmény ékelődik a darabba, és (...) nyilvánvaló lesz, hogy az író áldozatául esett szerelmeinek.”

Ennél is kevesebbet nyújt Nagy János, aki szintén a Nyugatban írt,² ráadásul két *Parasztok*-bemutatóról egy füst alatt: Keleti Mártonról és Barta Lajosról.

Barta darabjában azt kifogásolta, hogy „(...) Szinte iskolásan tünteti fel az első drámakísérletek minden ismert, tipikus hibáját; hogy a sokat markolni akarók közmondásos végzete őt is elérte, s hogy (...) egész drámát tud konstruálni, egyes alakokat kevésbé”. (Kádár épp ellenkezőleg vélekedett: az alakok rajzával volt elégedett.)

Parasztok-ügyben megszólalt Kosztolányi Dezső is.³ Megszoktuk, hogy színházi írásaiban – szinte új műfajt teremtve – pár sorba belesűríti az adott mű lényegét. Ezt csodálhatta meg az olvasó Móricz egyfelvonásosairól írott kritikájában a tízes évek elején, ezt 1916-ban egy másik Barta-darab, a *Szerelem* bemutatójakor, kiváltképp pedig a húszas években, a *Ványa bácsi*⁴ vagy a *Három nővér*⁵ premierje után a Vígszínházba invitáló emelkedett gondolataiban („Egy misét láttunk, s templomi áhítattal távoztunk a színházból.”). Ezúttal azonban maga Kosztolányi is bizonytalan: „Barta Lajos mondanivalóját csak találgatom most.” Persze ez a „találgatás” is jól jön: „puskázhatunk” belőle a műbeli mondanivaló(k) találgatása közben.

¹ Kádár Endre, *Parasztok. Barta Lajos drámája*, Nyugat, 1911, 8.

² Nagy János, *Parasztok*, Nyugat, 1911. jún. 16.

³ Kosztolányi Dezső, *Parasztok. A Magyar Színház bemutatója*, A Hét, 1911. ápr. 2.

⁴ Szonja és Jelena, Színházi Élet, 1920. május 16., in: K. D., *Színházi esték*, Bp., 1978., I. k. 325.

⁵ *Három nővér*, Nyugat, 1922. nov. 1., in: K. D.: *Színházi esték*, I. 330.

„Cselekménye vékonypénzű. Szerencsésen túlestünk a realizmus báránymihlőjén, és nincs okunk visszasóhajtani. Neki is több lebegett a szeme előtt, mint egy olcsó olajnyomat a nép életéből, vagy egy hű fotográfia, amelyet gondosan kopíroz modelljeiről, a Dráva-közi parasztokról. (...) Látok parasztokat, akik mind a tíz körmükkel eszeveszetten karmolják és szorítják a földet, amely nélkül nincs élet, és nincs halál, s egy küzdelmet látok, amelyben egy derék parasztlegénynek elpörkölődik a házassága, a vagyona, a becsülete, az egész élete. Ezt akarta mondani Barta Lajos? (...)

A háromórás előadáson gyakran ráztuk a fejünket, de sohasem bosszankodtunk, és nem unatkoztunk egyáltalán. Hallottunk szavakat, mondatokat, amelyeket magunkban halkán megéljeneztünk, s láttunk olyan jeleneteket a harmadik és a negyedik felvonásban, amelyeket csak jó író írhatott, egy erjedő drámaíró, aki ezzel a drámával bejelentette igényét minden nagyra, előkelőre és újra.”⁶

Elvileg legtöbbet a Budapesti Hírlap terjedelmes beszámolójából meríthetnénk; Csaplár Ferenc is jócskán idéz belőle Barta-könyvében.⁷ A bonyodalmas, fontosat-mellékeset egyként elősoroló Hírlap-írásból mégis csak úgy tud érdemleges valamit továbbadni, hogy „összefoglalót” illeszt a végére:

„Barta földosztást követel. A parasztság testi, lelki megnyomorításáért felelős nagybirtokrendszer felszámolását sürgeti. A hősök a társadalmi viszonyok – a birtokviszonyok – szülte vak ösztön tébolyult rabjai.”⁸

Csaplár ki is egészíti az összefoglalót a darab második felvonásának néhány kemény, nagyon fontos mondatával, amelyekben Sándor, egy fiatal parasztember lázad és lázít az egyházi és világi domíniumok ellen. Sándor szavait a Világ „beharangozójából” vette, amelyben – előzetesként – egy részlet jelent meg Barta darabjából a bemutató napján. (Mintha sejtették volna a Magyar Színház előadásának sorsát.)

„Sándor: Ha én megfoghatnám az eke szarvát, oszt belehasogatnék ebbe a domíniumba, ne, neköd testvér, egy tag! Neköd is testvér, egy tag! Neköm is egy tag! Jut is, marad is... Csinálunk rajta falut. Te leszöl a bíró! Te is leszöl testvér! En is az enyimbe.”⁹

A színmű egészét természetesen Csaplár sem ismerhette, mégis vállalkozott valamiféle „helyosztásra” a *Parasztok* és kortárs színművek között.

„A *Parasztok* 1910-ben – hibái ellenére – a népszínmű konvencióival még élő Gárdonyi *Forr a bor* (sic!) és Móricz már naturalista, de inkább a vígjáték felé hajló *Sári bíró* című színpadi művén túlmutató bátor írói tett volt, irodalmunk első földosztást követelő drámája.”¹⁰

Bizonyos, hogy a felületes olvasás mondatja Csaplárral, hogy *A bor* (és természetesen nem a *Forr a bor*) a „népszínmű konvencióival” íródott, az viszont igaz, hogy a földosztás követelése „bátor tett volt”. Ám csupán részletek ismeretében (még ha földosztást követelnek is benne) bajos a *Parasztokat* a századelő színművei között bárhová is sorolni.

⁶ In: K. D., *Színházi esték*, I., 796–797.

⁷ Csaplár Ferenc, *Barta Lajos. Kortársink*, Bp., 1973, Akadémiai Kiadó, 19–21.

⁸ Csaplár, 21.

⁹ Csaplár, 22.

¹⁰ Uo.

A *Parasztok* bemutatójáról szóló híradásokból mégiscsak összeállt egy „feketelista”: földéhség, kivándorlás, „eszeveszett ragaszkodás a földhöz”, „amely nélkül nincs élet”, „elpörkölődő” parasztleány, vakondok módján élő emberek, a nagybirtokrendszer felszámolásának sürgetése.

Ez az, ami dühödt lépésre ragadta a (kultur-)politikát: betiltotta a Magyar Színház előadását.

Tavaszi mámor. *Tragédia egy felvonásban,* Új Színpad, 1912

Hogy a Magyar Színházban betiltott *Parasztok* után egy évvel színpadot kapott az új Barta-darab, a *Tavaszi mámor*, alighanem a vadonatúj Új Színpadnak és megteremtőjének-programadójának-rendezőjének, Bárdos Artúrnak köszönhető. Az 1912. március 13-án megnyílt színház modern darabok bemutatását tűzte célul: színvonalas műveket a magyar és a világirodalomból. A színházat támogató napilapok másvalamit is vártak: a Népszava forradalmibb hangot, mert „ami művészi, az művészi akkor is, ha véletlenül egészen modern, vagy egyenesen forradalmi világnézetet tükröz.”¹¹ Az Est a munkásszínház eszméjét hangsúlyozta, a Nyugat pedig a színház forradalmi új rekvizitumait.”¹²

Sok minden megvalósult az alatt a pár hónap alatt, amíg Bárdos színházában játszottak. Színre vitték a világirodalomból egyebek között A. Strindberg, O. Mirbeau, A. Schnitzler darabjait, a magyarok közül pedig Krúdyt és Barta Lajost.

Az Új Színpad anyagi hátterét illetően biztosabbra számított Bárdos, mint amilyen lett. Állami szubvenciót nem kaptak, erre nem is épített; amiben bízhatott a színház vezetője, az egy rokonának, egy szállítmányozónak (más szerint egy „egyes szívű pénzembernek”) az ígérete,¹³ plusz az állandó munkásközönség. Előadásait ugyanis „(...) az építőmunkás-szakszervezet székházában rendezték, és elsősorban a szervezett munkásokat kívánták megnyerni, a szakszervezet minden előadás alkalmával vállalta, hogy százötven jegyet egykoronás áron megvásárol”.¹⁴

Ez a várakozás nem igazolódott: a fenntartott olcsó helyek rendszerint üresen maradtak, a biztos bevétel jó része elmaradt. „Mivel a szakszervezetek nem tartották be a megállapodást, s nem vásárolták meg a százötven helyet, (...) ez a színház finanszírozójának ürügyet szolgáltatott arra, hogy ő se tartsa meg a kötelezettségeit.”¹⁵

Még pár hét: május közepén vidéki vendéggjátékok sorát teljesítették, ám Budapesten már nem folytatódott az Új Színpad karrierje.

A *Tavaszi mámor* című darab 1912. április 6-án került színre két másik egyfelvonásossal együtt: Bartáé volt az első, azt követte M. Dauthendey *Kacagni, meghalni* és A. Schnitzler *Irodalom* című egyfelvonásosa.¹⁶

¹¹ In: Gajdó Tamás: *Az Új Színpad művészete. Bárdos Artúr pályaképe, 1900–1938.*, 77.

¹² Uo.

¹³ Uo., 68.

¹⁴ Uo., 200.

¹⁵ Uo., 82.

¹⁶ Uo., 200.

A *Tavaszi mámor* egy újabb szociális tabló, de Barta mintha hallgatott volna Kádár Endre intelmére, ezúttal kevesebbet markolt. Épp annyit, amennyi belefért egy falusi kocsmá ivószobájába, ám kocsmái zajszintre erősítve ez a „kevesebb” is mozgalmas és nagy hatású felvonást eredményezett.

„Témái” száma ezúttal csak kettő. Nem is témák ezek: a falu két szólama, a falu szociális tagoltságából kihallható két szólam: a módosabbaké (az esküdte, az iparosé, a „gazdagparaszté”, az útkaparóé) – és a letről valóké (a szolgalegényé és a napszámosé).

„Történik egy baranyai faluban, 1910 előtt.”

Egy kocsmában.

A kocsmá.

Böloni György írja a *Magyar világ* című elbeszéléskötet bevezetőjében (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1953), hogy mivel „apja falusi szatócs-korcsmáros volt (...), Bartának egy életre döntő írói anyagot adott a korcsmai ivó, az itt megforduló emberekkel a velük sorsukban összefonódó falusi parasztokat, egyszerű embereket, a vidéki küzdelmet, nyomort, szegénységet ismerte meg. Ez a parasztság teremtette meg irodalmi szemléletét és alakította ki világfelfogását. Így lett az akkori vajúdo idők parasztlelkének felmutatója.”

Barta Lajos kocsmájára fenntartás nélkül ráillik, hogy a nyilvánosság terépe. Erdemes más „Barta-kocsmákba” is benézni: azokba, amelyek korabeli kisprózájában szerepelnek. Például abba, amelyik a *Toloncúton* című novellában (1905) gyűjti egybe a falu szegényeit, akik „kibuktak a telekkönyvből, de itt maradtak napszámos-koldusnak”.¹⁷ Itták a potyát, amit Török Sándor fizetett, akit a minap „toloncon hoztak” Pestről, mert odafönn „izgága életet élt”. Családja nem fogadta vissza, félvén hogy részt akar a csekélyke birtokból. S most itt ül a kocsmá tornácán, itatja az embereket és lázít. Azt beszéli, hogy minálunk az ember „csak túrja a földet, tavasztól őszig, inaszakadtáig”. És hogy „mi mindön van a nagyvilágban! Csakhogy ti nem tudtok meg abba semmit, mert titöket megesz, egyiket a birtok, másikat a szegénység. Ti mind kódisok, szógák vagytok (...). Ti, amikor kaszátok, csak kaszátok, aztán a magatok földjének a határán megálltok. Ti tovább nem mertek elmenni. Hát mikor indultok meg? Miért nem mentök neki a világ buzájának? Neki a kaszával, neki a kaszával! Ti éhönhalók, ti kódisok... Neki a kaszával az egész világ buzájának!...”

Erdekes az a kocsmái életkép is, amelyik a *Tavaszi fényből* (1905), Barta egyik legművészebb építményű kisprózai írásából szinte bevezet a *Tavaszi mámor* ivójának hangulatába.

Egy vasárnapot ír le, világszélre szorult emberek ünnepnapját; képvillanásokból vág össze valamiféle ünnepi „felvételt” a szegények „háza tájáról”.

Az első képsor Ranga Muszka barlangvilága – néhány percen át a napos oldaláról nézve. Szó szerint is:

„Szép tavaszi délelőtt volt, sütött a nap, ragyogott a drávavölgyi síkság.

Vályogvető Ranga Muszka kijött a fényre, ott sütkérezett a barlang előtt.”¹⁸

Az idilli képet jócskán módosítja a barlanglakó ember közelképe.

¹⁷ A *Toloncútonból* a *Magyar világ* (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1953) kiadása szerint idézek.

¹⁸ Az elbeszélésből a *Magyar Világ* szövege szerint idézek.

„Sovány és hervadt volt; arca beesett, vánnyadt és halovány. Nyírott, teli szakállá már egészen ősz, bajusza fityegő; kék szeme bágyadt, halántékán a gyöngeség halálos világossága (...).”

Hogy barlangjában, az elhagyott kőfejtőüregben mi van, nem tudjuk, így azt sem, van-e annyira „lakályos”, mint Tandariék földbe vájt verme Tömörkény István egyfelvonásosában, a *Barlanglakók*ban. Viszont innen fentről kilátás nyílik a völgyre és a falura, ott is Ranga múltjára: „(...) ott áll egy L betűre épített nagy ház, négy szoba, két konyha”. Mégsem ezen mereng Ranga Muszka: a holnapot fürkészi, a falu melletti ingoványt, mert ott van a jövő. „(...) Ott van a vályogvető. Már föl is jött benne a vadvíz! Hó, az idén lesz víz elég a vályogvetéshez!”

A reményteljes vasárnapi látvány képsorán belesodródik Ranga az ünnepbe: a mindeneket megújító, újjászülő ünnep-mítosz kellős közepébe.¹⁹

„Vasárnap is volt, ragyogó nap is volt, köröskörül is világos, boldog, szívedrítő volt minden.”

Ez a szépségközön maga a bahtyini ünnepi világérzékelés; a megújulásnak a természetre tartozó része már meg is mozdult („Sátorozik az ég, bújnak a vetések, pattognak a rügyek, hogy csakúgy muzsikál minden...”), Ranga Muszka pedig mintha Goethétől tanulta volna az ünnepteremtés elméletét és módszertanát.²⁰

„Ide neköm virágot ültessetek! (...) Ide a fundus szélébe köröskörül szép virágot! Török komaasszonyéknál láttam én tavaly igen szép virágot... Menny el asszony! Hozz nekünk abból! Én pedig emögyök, egynéhány gyümölcsfát ütetök még máma!”

Íme az ünnep mítosza és a mítoszt beteljesítő rítus: az elveszett Éden (az L betűre épített ház) újratemtése a barlang körül, a tavaszi vasárnap „sátorozó ege alatt”! Hozzá még – miként a római karneválozók – Rangáék sem készen kapják valakitől az újjászülő ünnepet, hanem „maguk adják maguknak”. Maguk szereznek virágot, maguk ültetnek fát... Mindettől emelkedettség szállja meg Rangáék lelkét, és még a beszédüket is a poétikus hangulathoz igazítják:

„– Édös anyám! Édös anyám! – kiáltoz a kislány. (...) Édös anyám, hadd mögyök én el virágér Török körösztyanyámékhó!

- Hát eriggy el, ha kedved van, kedves!
- Jaj, de milyet hozzak, édös?
- Dufla buját, kedves!
- Vajh adnak-e, édös?
- Hogyne annának virágot, kedves!
- Ezömbe itt leszek ám, édös.
- Hát csak eriggy, kedves!
- Trillala, trallala, hajaja, hajaja...”

¹⁹ M. Bahtyin (*Fr. Rabelais művészete...*, Bp., 1982, Európa K.) ünnep-felfogását követve: az ünnep az élet mindennapi rendjének átmenetileg felfüggesztett (kiiktatott) állapota, s az így nyert ünnepi időben (az ünnep szakralizált idejében) benne van egy új, egy jobb, élhetőbb világ megteremtésének az ígérete.

²⁰ Goethe a római karnevál láttán állapította meg, hogy az olyan ünnep, „amit voltaképpen nem is a népnek adnak, hanem a nép adja magának”.

Goethe, *Utazás Itáliában*, III. rész: *A római karnevál*, in: *Önéletrajzi írások*, Bp., 1984, Európa K.

Mintha minden „barlanglakó” ünnepi lelkéből költő szólna: Tömörkény István „barlangjában” is ilyen szép szóval és ilyen meghitt hangon beszél egymással anyja és leánya. És mintha ezzel a nyelvvel akarná kárpótolni Barta a társadalomból kiszorult nyomorultakat, mint a ez lenne az ő lelki luxusuk; ezt a nyelvet beszéli A sötét ház színpadán a barakklakó háborús özvegy, Vica és leányai.

„– Vera: Szólok valamit, édes.

– Vica: Mit mondsz, kedves?

– Vera: Kimehetünk a ház elé, édes?

– Vica: Eltévedtek, kedves.

– Jutka: Miért van itt olyan sötét, édes?

– Vica: Mert itt lakik az örökös feketeség.

– Vera: Eresszen ki, édes.

– Vica: De csak itt a ház előtt legyetek, kedves.

– Vera: Itt, itt játszunk a ház előtt, édes.

– Vica: Csak ott legyetek, ahol a nap süt.”

Amíg Ranga Muszka leánya a virág után jár, Ranga és felesége egy kevésbé poétikus elemet iktat be a vasárnap programjába: az ünnephez pálinka is kellene! Ezt Ranga teremti elő, és ebből adódóan a harmadik színhely a kocsmá. Ranga és Lörci jelenete „próbafelvétel” ahhoz az etűdhöz, amelyik majd a színpadon a *Tavaszi mámor* napszámosa és szolgálégyne asztalánál áll össze.

„Lörci fejét félkezére hajtva, kinéz az ablakon. (...) Zöldesbarna szeme kitágul, nagy tavaszi látomásai vannak...”

– No mulacc! – mondja csalfa, nevetős szemmel Ranga Muszka.

– Az ám – feleli hirtelen merengéssel Lörci.

– Hiszen nem is iszol! Hát miért nem hozacc magadnak vagy félliter jó pálinkát, valami rozstopcsint?

– Nincs pénzöm.”

Ranga éppúgy tüzelni-bujtogatni kezdi a koldusszegény Lörcit, ahogy András szolgálégynt Simon napszámos.

„– Hát baj az? Hát azér vagy te gépetető? Hiszen má ződül a vetés, mahónap aratunk, oszt annyi pénzed lesz neköd, mint a Dárius királynak...”

Igaz is! Erről egészen elfelejtkezett! Majd mikor megint eresztí a kalászt a gépbe... Hogyne lenne az olyan embernek, mint amilyen ő lesz, hat krajcár hitele!...

– Márton bácsi! Aggyon egy deci pálinkát hitelbe!

Márton kocsmáros kinéz az ablakon:

– Gyűnnek ám a gólyák, meg a fecskék. Szólnak a békák! Hagassa csak, Lörci!”

A *Tavaszi mámor* kocsmárosa hasonló cinizmussal engedi el füle mellett a pénztelen András rendelkezését: „Nedvesek már a rétek, nemsokára szólnak a fecskék.” Úgy látszik, a mellébeszélés a kocsmái dramaturgiában a „félre”, amivel következmény nélkül meg lehet alázni a legszegényebbeket; ez a „virágnyelv” tudatja, hogy meg sem hallják a szavát, akinek nincs pénz a zsebében. Ám nincs minden rendben a szegények kommunikációjával sem. A színpadon Simon „csak” sunyi módon tüzeli Andrást, „csak” félszavakkal tereli a kocsmái „virtus” felé, Ranga Muszka azonban – megsemmisít:

„– Hanem te! Mit csinálsz te a világba? Minek ész te? (...) Miféle haszontalan nagy állat vagy te? Milyen erkölcs van tebenned? Á, te számár, te marha, te bivaly-barom...”

Muszka elvégezte, amit akart. Lörcivel is, a kocsmárossal is. Pálinkával a zsebében elindult barlangja felé. A hazaút – egyenesen paradé.

„Odakünn még édesebben süttött a nap. A nagy mindenség kimondhatatlan ragyogásban úszott. És csak ment, ment fölfelé Ranga egy füves, virágos mélyedésben, egy keskeny, napsütött fehér ösvényen. Ugyanakkor egy másik úton már a kis Teri is hazafelé tartott és vitte a drága illatú jácintok hagymáját, hogy majd elültessék...”

A mítosz vége, az ünnepi újjászületés, a megújulás Rangáék vásárnapjából mégis elmaradt; odafönn – a barlang várta őket...

Kitérőként essék szó az elbeszélő Barta Lajosról is, hiszen a tízes években sokan Móricz mellé sorolták. Érdekességgént megemlítem, hogy Kassák Lajos is sokra tartotta: az *Egy ember élete Kifejlődés* című kötetében éppenséggel „mértéknek” vette, ahogy Móriczot is.

„Barta Lajos szintén a parasztokról ír s úgy érzem, nagyobb szociális érzéssel, mint Móricz, mégis úgy látszik, hogy megkésett, nem fog tudni olyan egyenes vonalban fölfelé emelkedni, mint az elődje. S szerintem ő sem az igazi parasztok igazi szószólója. Móricz parasztjai hetykék és hivalkodók, a nőtényei olyanok, mint a szaporán tojó tyúkok, a hímei olyanok, mint a megvadult fajdkakasok. Barta Lajos parasztjai álmosak, lefáradtak s nagyon közel állnak a vidéki kispolgárhoz. Ha az író nem írná meg róluk, hogy paraszti ruhában járnak, hogy vetnek és aratnak, nem is ismernénk rá bennük a parasztra. Barta Lajos mégis új szint hozott, de az ő pasztelljei halványan világítanak Móricz nagy lendülettel fölcent olajszínei mellett.

En messze, nagyon mögötte állok mindkettőjüknek. Jól tudom, hogy most lépem az első lépéseimet, lehet sohasem fogok tudni versenyt futni velük s minduntalan érzem az ő fölényüket és érettségüket. (...) Móricz és Barta keverik az utaimat. Ha megírok egy novellát, önkéntelenül felvetődik bennem, hogy összehasonlítsam legutóbbi írásaikkal. Ők mind a ketten elismert írók, és én mértéknek veszem őket a magam írásaihoz.”²¹

Mit lehet mondani Kassák elismerést és kritikát egyaránt megfogalmazó szavaira? Egyébként is: inkább érdekességgént idéztem Kassák Lajost; Bartáról sokan írtak és sokszor, Kassák azonban ez egyszer.

Van abban igazság, amit Móricz parasztábrázolásáról ír, de nem a szociális érzék dolgában. De ne feledjük: Kassák azokról a novellákról ír, amelyek a *Hét krajcár* idején s az azt követő pár évben jelentek meg. És természetesen a *Sár-arany* világáról, Turi Daniról. „Hetykék és hivalkodók”? Nem sértő az észrevétel, ráadásul nem is igaztalan. Legfeljebb pontatlan; a *Magyarosan*, a *Sustorgós*, *ropogós tafotába*, az *Aranyos öregek*, és egy sor más novella alakjai inkább büszkéek, rátartiak, egyenes derekúak. Mi azonban megszoktuk, hogy a tízes évek Móricz Zsigmondjához Ady adta meg a hangot. Ám Ady nem kritikát írt a Nyugatban: írásának hangja az ujjongás, az öröm hangja, hogy „meglelted a magyarságot, melyről már azt kezdtük hinni, hogy nincs is”.

²¹ Kassák Lajos, *Egy ember élete*, Második rész, II. kötet, *Kifejlődés*, Dante kiadás, 1932, 162.

Barta parasztbrázolásáról ellentmondásos Kassák vélekedése: vagy az igaz, hogy „nagyobb szociális érzékkel” ír róluk, vagy az, hogy „közel állnak a vidéki kispolgárhoz”. „Álmosak”? „Lefáradtak”? „Az ő pasztelljei halványan világítanak”?

Barta parasztjai valóban megállnak aratáskor „a maguk földje határán”, és „nem mennek neki a világ búzájának”, és igaz, hogy „csontjaikban rettent a régi jobbágyréműlet”, de már a Dráva völgyében is megkezdte hódító útját az Ige, és „a lelkekben írt jeleit el nem törli már semmi hatalom”.

(Nem észrevételezte viszont az itt-ott felbukkanó expresszionista képeket és nyelvi jegyeket.)

A *Tavaszi mámor* kocsmája a falu (egy falu) nyilvánosságának helye is, alkalma is; mintha a falu „küldöttei” szivárognának be egymás után valamiféle század eleji tipikusságot reprezentálni. A kocsmáros falusi „kocsmáros-átlag”: „Ötven körüli ember. Papucsban, elviselt ruhában dolgozik. Mellényén ezüst-lánc. Pintes üvegekbe pálinkát, a pálinkába némi vizet töltöget.”²²

A „tipikus” falusi kocsmában félig sem tipikus kocsmázás zajlik.

Tipikus a vendégek elhelyezkedése: középre, a „főhelyre” véletlenül sem ülne a napszámos Simon, és semmiképpen nem húzódnék hátra, az udvari ablakhoz például az útkaparó. A kocsmáros a „jobb vendégekhez” húz: „Tessék esküdt úr! Alászolgája, esküdt úr!”, de még az útkaparónak is kijár a „Turi bátyám”, az „Útmester úr”. A primás is a módosabbaknak helyesel, őket udvarolja körül; tőlük várhat rendelést nótára, tőlük számíthat borralalóra. Igaza lett: az útkaparó három deci rizlingre újabb fél litert rendelt, hozzá kubai szivart és nótát. A „Ritka búza, ritka árpa, ritka rozs” után pedig már a primásnak is hozatott egy poharat.

Félig sem tipikus (a „mozgalmi hiedelem” szerint semmiképpen!) a szegények asztala. Azt várnánk (?), hogy két szegényember: egy napszámos meg egy szolgalegény, akik „testvérnek” szólítják egymást, és a „cucilista” gondolat körül keresgélnek az igazságot, tökéletes egységben (hogy ne írjam: tökéletes szolidaritásban) ülnek egymás mellett. Találkozásuk a kocsmában még olyan, mint két szegénylegényé valahol egy keresztúton, beszédükben is van valami a népköltészet szókincséből és kompozíciójából:

„András: Hé! Te vagy az, komám?

Simon: Én vagyok, én!

András: Mit csinálsz, testvér?

Simon: Szórakozni indultam, testvér.

András: Jó módod van.

Simon: Hát te mit csinálsz, testvér?

András: Hasogatok.”

Hasogat. Ez a hasogatás amolyan „háttérszólam”. Karót hasogatnak a kocsmában – közmunkában. Behallatszik a fejszecsattogás. András kenyér-adója, Hirtelen gazda küldte maga helyett. Ám tavasz van, és András megelégette: bejött, behajtotta a tavaszi levegő, a pezsgés. Nagyon megkívánta a bort!

²² Barta Lajos darabjaiból a következő kiadás szerint idézek: *Szerelem és más színművek*, Bp., 1964, Szépirodalmi Könyvkiadó

„Simon: Minek hasogatsz?

András: Mert muszáj.

(...)

Simon: Van kedved hasogatni?

(Micsoda kérdés! Hogy kérdezhet ilyet a „testvértől”?!)

András: Van a kutyának!

Simon: Akkor miért hasogatsz?

András: Mondom: muszáj hasogatni, a gazdám helyett.

Simon: Hogy a frász hasogassa a gazdádát!

András: Miattam hasogathatja.

Simon: Hát a te gazdád is ember?

András: Nem hinném, hogy ember.”

A szegények asztalához Barta Lajos keserű valóságot telepített: a két szegény ember nem a nyomor közös nevezőjén, hanem a hajszállal különbözők törekény választóvonalára mentén helyezkedik el: a napszámosnak telik egy pohár pálinkára, a szolgálégénynek nem. András lázad: a kocsma módosabb vendégei ellen. Simon lázít: pálinkájából ugyan megkínálja Andrást, de tudja, a testi-lelki „mámortól” megbódult ember ma bort akar, bármilyen áron. Álságos kérdése fellobbantja a „testvér” tüzeit:

„Simon: Mondok, nagyon ihatnál?

Az örület határán éri Andrást a kérdés; valami expresszionista prózaköltemény szavai-félszavai kergetőznek válaszában:

„Ha én máma bort nem iszom, abba belebetegszem. Mert olyan vagyok én most, mint a bika, mikor először hajtják ki tavaszkor a friss mezőre, neki a füveknek, bele a nagy kövér lucernába... A lucerna meg éppen virágzik, rázza sok porát... a meleg föld párázik... aztán a nagy kövér, erős szagok belemennek a bika orrába. Aztán a bika csak megvadul tőle, csak fut körbe-körbe. (Földönti maga körül a székeket.) Csak fut körbe-körbe, a testét csak hajigálja, lábát a levegőbe rúgja... csak fut körbe-körbe... Jaj annak, aki találkozik vele, mert meg van bolondulva, egészen meg van veszve... Jaj annak, aki találkozik vele!”

András is, mint a bika, „egészen meg van veszve”. Beleköt mindenkibe: a gazdájába, azután az útkaparóba, végül, hogy mégiscsak borhoz jusson, szinte önkívületben túlkibálja a kocsmát: „Most idehallgasson mindenki, aki itt van. (...) Mert most olyant mondok, amilyent ritkán lehet hallani. (...) Ez a fejsze eladó!”

Hogy valóban olyat mondott, amit ritkán hallani, és hogy mekkora ennek a szónak a súlya és a tétje, a sorsokra kiható ereje, azt egy korábbi Barta-elbeszélés tanúsítja. Az elbeszélésnek pont ez a címe: *Ez a fejsze eladó*. Megtudjuk belőle, miféle munka a hasogatás a községháza udvarán: „A nagygazdák, akik őket odaküldik munkára, majd elveszik a maguk részét szőlőkarónak, a többit eladják a falunak. Ezért volt, hogy községi munkának számított ez a hasogatás.”²³

A hasogatáshoz – fejsze kell. Jó fejsze!

Ha nincs fejszéd, „községi munkára” sem kellesz. András bejelentésében („*Ez a fejsze eladó!*”) valójában egy mítosz szólalt meg, a fejsze mítosza, a hoz-

²³ Magyar elbeszélők, XX. század, I. kötet, Bp., 1977, Szépirodalmi Könyvkiadó, 412–423.

zá rendelődött rítus kíséretében. András nem felmutatta vagy bemutatta az eladó fejszét, mint ahogy kótyavetyén szokás, „(...) a végénél kapta meg a nyelét, és az egész szerszámot, mint valami buzogányt, a levegőbe emelte, messzire kitarotta. (...) Most pedig kimondom a nagy szót: ez a fejsze eladó.” Mindez nagyjából megvan a *Tavaszi mámorban* is, ám az elbeszélésben a mítosz és a rítus egyenlő hangsúllyal van jelen, a darabban a jelenetépítésnek megfelelően a rítus megkomponálása és játékba illesztése a színház dolga.

András fejszét Vejtí lakatos vette meg – potom áron.

„András: Egy liter rizlinget! Van pénzem! Fizetek!”

Az már szinte lélektani közhely, hogy nem ízlett a fejszén vett bor.

„András: Milyen bor ez! Nem jó bor ez! Mint az epe. Keserű lett a szám íze tőle. (...) Hogy kívántam ezt a bort. Még a kedves fejszemet is odaadtam érte, pedig mintha a gyerekeimet adtam volna oda. Most itt a bor, most nem kell! (...) Azt a keserves istenit, aki (...) (Földhöz vágja a borosüveget, a szilánkok szertepülnek, a bor foltokat rajzol a padlóra.)”

Talán, ha itt a vége!

Épp elég lenne ez egy nyomorult, magára hagyott, egy szál lázadó tragédiájához. De „látványosabb” tragédiát, kocsmaibb véget szerkesztett Barta Lajos András szolgálégény sorsához. Feldühített gazdája elhozta az engedetlen szolgának a még esedékes járandóságát, s ott nyomban, a kocsmá nyilvánossága előtt elcsapta a szolgálatból. Pénzzel a markában most már csak az életet jelentő fejszét szeretné vissza. Vejtí azonban nem egyezkedik, és az indulatos, mindenre elszánt András elől kimenekül a kocsmából.

„András: *(utána rohan)*

Simon: *(felugrik)*

(Künn halálordítás.)

Kocsmáros: Kettévágta?

Simon: Ketté.

(Künn az udvaron tört csendőrszavak.)

Simontól mindössze egy szenvtelen ténymegállapításra telik: „Na, András! Szabadságot akartál!... Vernek már a csendőrök bilincsbe...”

Kocsmában hóbörögni, kötekedni, dulakodni – ez mind tipikus. Az sem ritka, ha emberhalállal végződik némelyik boros affér: leányért, asszonyért, földért, lóért – ez mind tipikusnak számító esemény. Ám nem tipikus, hogy egy baranyai szolgálégényből lázadót csinál a „tavaszi mámor”. Mégpedig szabadságért lázadót! Nem tipikus, de Barta Lajos talált egyet; egy különös hóbörögőt a hóbörgés tipikus helyén, aki „tavaszkor nagyon kívánja a szabadságot”. Színpadra tette, különös helyre, a művészetbeli ’különösben’ azonban éppen a helyére. Ez a szolgálégény „szocialista”, és ahogy meghatározza önmagát, ezt alighanem maga az író diktálta neki, baranyai szolganyelvhez igazítva a fogalmat is, a nyelvezetet is:

„Cucilista?... Cucilista? Aki még magának az atyáúristennek is meg meri mondani az igazat, még ha agyon verik is érte a zsandárok.”

A színpad – veszedelmes tribün. Ott, talán óvatosságból, elégnék találta Barta Lajos a népnyelvbe öltöztetett „cucilista” elnevezést, ám az sem kizárt, hogy figyelmeztető jel volt, ráadásul közeli, a *Parasztok* betiltása. Kisprózá-

jában többre merészkedett. A *kékruhás ember* (1905)²⁴ hőse egy félig még jelképes alak, aki a „terjedni” induló Ige megtestesítője; foglalkozására nézve gépész, nemzetét, hitét illetően – szocialista!

A következő idézet nemcsak a „kékruhás ember”, a jövevény szerepléséről szól; azt is példázza, hogy Barta, ha az emelkedett és olykor jelképes gondolatokat fel akarta erősíteni, rendre merített a szimbolizmus és az expresszionizmus képkincséből és nyelvi erejéből.

„Mikor az Ige a század kínjaiból és a népek nyomorából megszületett, megindult, hogy meghódítsa a világot és legyőzze a nyomort. (...) De a parasztok nem ismerték meg; vörös színe égette reménytelenséghez szokott szemüket. Minden újtól csak rosszat vártak, mert erre tanította őket ősapáik tapasztalása. Csontjaikba rettent a régi jobbágyrémület, bezárták a kapukat és felsüvítették sövényeik mögül mindenkire, aki az Igéről beszélt:

Szocialista! Föl kell akasztani!”²⁵

A faluban úgy jelent meg, mint kékruhás ember. „Az országút hozta el. Jött ez az ember; fiatal volt, harmincas, egyenes testű, tiszta arcú, kékszemű (...)” A kocsmába tért be: munka, reperálni való dolgok után kérdezett: „varrógép, cséplőgép, szecskavágó vagy bármiféle gép” javítására ajánlotta magát.

És dologhoz látott. Az emberek pedig „álltak és nézték a kékruhást, hogy mit csinál, hogyan röpdös, hogyan fűtyörész...”.

„– Kicsoda maga? – kérdezték tőle az elámult szemű asszonyok és bensejükben még egyszer felsekertek halkan az anyaság vágya.

– Kicsoda maga? – kérdezték a férfiak és felzavart lélekkel olyasmit sejtettek, hogy vannak még más dolgok is a világon... Szerették volna tudni: honnan van a kékruhásnak ennyi ifjúsága, ilyen könnyű hite, ennyi boldog összehangzatossága?

– Hát ki lennék? Gépész vagyok, mechanikus.

– De miféle a nemzete, hite?

– Én szocialista vagyok! – mondta egyszerűen.

Szava bekiáltott a szívükbe (...) Nem tudták, mi történt velük? De ez olyan volt, mintha harangszót hallottak volna.”

Az Ige a ciklus négy rövidke írásában „terjed”. Epilógus zárja, bizakodással teli, mert a Dráva völgyét bejáró Ige „szétszórt nyomait, a lelkekbe írt jeleit el nem törli már semmi hatalom”. Az utolsó mondat intés, még inkább üzenet:

Mene, mene, tekel ufarszin! Király, a te országodnak vége közeleg!

Még egy szó az Új Színpadról és a *Tavaszi mámor*ról.

Ahhoz képest, hogy új volt a színház, és voltaképpen (majdnem) debütáns a szerző, nem maradt észrevétlen a *Tavaszi mámor*.

A bemutatót hirdető plakáton ez állt: Proletártragédia egy felvonásban.²⁶

A Pesti Napló 1912. április 7-i száma ezt fel is róttá, mert „(...) a gyilkosság és minden más rossz, ami a darabban történik, nem proletári mivoltukból

²⁴ Kötetben: *Kezdetben vala az Ige...*, A Táltos kiadása, Bp., 1918

²⁵ Uo.

²⁶ Gajdó, I. m., 200.

fakad, csak épp hogy a szereplők szegény emberek”.²⁷ A Független Magyarországnak elfogadta proletárdarabnak, mert szereplői között számos olyan szegény embert találni, akik színpadra még sohasem kerültek (útkaparó, szegény lakatos, napszámos...: „igazi paraszt proletárokat”).²⁸

Az élet „föltételes megállóhelyén”
(Kosztolányi Dezső)

Zsuzsi. *Vígjáték három felvonásban,*
Nemzeti Színház, 1916. okt. 27.

Kosztolányi Dezső „szépirodalmi kritikát” írt a bemutatóról.²⁹

Annál is többet: kihozta a színházból a vígjáték hangulatát, nyelvét, még illatát is!

„Íme a szénaparfüm. Egy költő – az illatszerek és a hangulatok mestere – főzte drága esszenciákból. (...) Sok kocsiderék széna, természet, élet van benne, nagyon sok gyermekkori emlék, érzés, megfigyelés, élmény áll a vígjáték mögött (...). Szénaparfümtől érzel. Színházi zsölygén ülsz, de ha lehunyod a szemed, és hallgatsz e drága, ezerszer drága magyar beszédet, a nép nyelvét, azt hiszed, hogy künn jársz a magyar természetben, térdig gázolsz a tavaszban, az erdőben, a fiatalságban, valahol messze-messze, a baranyai határ mentén, és egy élettől villamos májusi mező zsong körül.”

Kosztolányi ebben a paraszt hangulatú-illatú-nyelvű valóságban megérezte, hogy e vígjáték hősei különböznek akár a népszínművek-beli, akár a „verizmus idején” divatos parasztoktól. „Barta Lajos hősei mások: (...) nem idealisták, és nem realisták, kicsit jók is, kicsit rosszak is, romlatlanok is meg romlottak is, mindenekelőtt pedig tetőtől talpig emberek. (...) Emberei (...) a legújabb kor magyar parasztjai.”

Valóban: Zsuzsi ideálja nem valami ötvenholdas parasztlegény, hanem az „állami embör”, „ki az államtól biztos fizetést, takaros nyugdíjat kap”. Szekeres Jóska ilyen: faluról került a vasúthoz, és már „a 1218-as meg a 2620-as vonatról” beszél. Balog Feri ugyan nem „állami”, de falusi munkás, „kőfejtő”, aki lázad az ellen, „ahogyan a csendőrök bánnak a magyar hazában a munkás emberrel”. Kosztolányi képzelete még tovább gazdagítja a falusiak életét: „Ezek az emberek már hébe-hóba elvetődnek egy-egy kisvárosi moziba, talán már telefonoztak is.”

Az előadásról azt írta, hogy siker volt. „A Nemzeti Színház mai estéje hangos a tapsoktól. Rózsahegyi Kálmán játssza a kőfejtőt, egyszerűen és jól. (...) D. Ligeti Juliska, a parasztmenyecske, forró és teli, mint a nyár. Külön helyen kell megemlékeznünk Somlay Artúrról, ki – az öreg parasztkujon szerepében – nem mindennapi alakítást produkál. Pataki József, mint vasúti bakter, kitűnő. Szinte

²⁷ Gajdó, 79.

²⁸ Uo.

²⁹ Világ, 1916. okt. 22. in: K. D., *Színházi esték*, I., 801–804.

MÁV-nyelvjárást beszél.” Összegezeként pedig: „Az író emberalkotó költészete ma újra teljes sikert aratott. Annyi stilizált színmű után végre lélegző valóság vonult be a színházba, egy darab, mely csupa élet, és csupa művészet, fenn tartója a színpad s az irodalom testvériségének és a magyar folytonosságának.”

Tehát: Zsuzsi. Vígjáték három felvonásban.

Milyen vígjáték a Zsuzsi?

Az „újmodi” falusi hősnek vajon újmodi-e a nevetése is?

A darab hőseit illetően inkább az a helyes megnevezés, hogy „vidéki emberek”. Ahogy Tömörkény játékainak, Barta darabjának sem „igazi” parasztok a hősei. Zsuzsi szőlőmunkás, a szőlőben lakik, a vincellérházban, férje halála óta egymagában. Balog háza falun van, de hangoztatja, hogy „kűfejtő munkás”. A vasútiak falusi származékok, ám „államinak” tartják magukat. Szekeres Jóska azzal nyomatékosítja Zsuzsiéknál a leánykérést, hogy megszabadult a falusi gondoktól: „Az én vetésemet jég el nem veri, szőlőmet filoxéra ki nem eszi, az én házam le nem ég! (...) Valami vicellérhő, paraszthő akar megint férhő menni? Hogy a jégtől, tűztől, fagytul, szárazságtul, árvíztől röttögjön? A vasúti ezeket nem ismeri, mert az állam fizeti...”

Ami mármost a darab komikumát illeti: első olvasásra megállapítható, hogy meghatározó a három felvonást átérő *nyelvi komikum*. Többnyire *helyzetek* hibái válnak „komikus hibákká”; futó jelenségek-események (olykor közhelyszerű) felszíni képződményei (Zsuzsi és Balog flörtje találkozásuk első perceiben), sablonra járó helyzetek komikumának ismétlődése (a vincellérház esti történései)... A komikum maradó értékéi éppen a helyzetek és a nyelvi komikum szövetségéből származnak, amikor a „helyzetben” egyén vagy egyének tipikus (többnyire újmodi) hibáit erősíti fel a „komikus hiba” (esztétikai) szintjére a rugalmatlan nyelvhasználat. Itt-ott megvillan a humor is: a szénaillattal jön, Zsuzsi szavaival „a baranyai határ mentéről”, az asszony lelkében terem, mosolyt fakaszt, ám „szívre is hat”.

Az első felvonás

„Kis vidéki pályaudvar, tavasz, virágzó fák, sötétedik. (...) Elöl két pár vasúti sín, két lámpadúc, rajtuk üvegkalitkában petróleumlámpa. Balról raktárépület, jobbról a pályaoőr lakása, virág az ablakban”³⁰ – a XX. század elején, az isten háta mögött egy szárnyvonalon. Íme a „vétkesek” egyike, amely megváltoztatta a világot: a vasút!

Zsuzsi egy padon (az egyetlen padon) várakozik.

Egyedül, ahogy él a világban, ahogy az életét éli faluja fölött a szőlőben egy vincellérházban. Egy éve özvegy. Éjjelenként be-bezörögnek ajtaján „alkalmi” látogatók, de szó még nem érte Zsuzsi házat.

Várakozik. Itt és most vonatra, de talán másra is. És mintha vonzaná az életet, hamarosan mozgásba jön körülötte: János bakter, Balog Ferenc „kőfejtő”, még csendőrök is, akik a sikódi mészáros rablótámadóját keresik...

János lámpagyújtáshoz készül. Dalolva lép a színpadra, mintha népszínművet vagy daljátékot kezdene. A dal nemigen passzol egyikhez sem:

³⁰ A darabból a következő kiadás szerint idézek: Barta Lajos, *Szerelem és más színművek*, Budapest, 1964, Szépirodalmi Kiadó

*Volt minékünk egy nagy kutyánk, a Bodri,
Rákijáték nagy mérgemben: kuss, coki!
De a Bodri belenéz a szemembe,
Több coki már nem is gyütt a nyelvemre.*

„Rossz” ez a dal: sem falun, sem városn-városszélen nem dalolnák; nem segít rajta sem a „rákijáték”, sem a „coki”.

János Zsuzsi falubelije, onnan az ismeretség. Beszélgetni kezdenek, és a fiatalasszonyból előtör a „korunk hőse” csodálata: „Nagy szerencséd van neked János ezzel a hivatallal, állami embör löttél.”

Azonban „közeledő ének hallatszik, szép, meleg, magasan szárnyaló férfihang”. Balog jön. Ha a dal is minősít, íme Balog dala:

Elibe, elibe, sárga ló elibe!

Be találna törni rózsám kis kertjébe (...).

A színpadon pedig meglódul a játék; szinte egymást hajszojlik a mulatságos jelenetek. A komikum forrása elsősorban a „vasúti nyelv”, unaloműzésre pedig a két várakozó „flörtje”.

A vasúti nyelvet a bakter hozza a színpadra. Voltaképpen Zsuzsi előtt akar fontoskodni, aki nagy dolognak és nagy szerencsének tartja, hogy János „állami embör lött”. János ennek tudatában válaszol:

„Ami igaz, az igaz! Csak nagy a felelősség! (...) Mert látod, most van pont, de pont fél nyolc, az európai zónaidő szerint. Most kellene nékem elkezdni a lámpagyújtogatást, mert ez a hivatalos rend. De a főnök azt mondja, úgy kell érteni a hivatalos rendtartást, hogy félnyolckó má kell, hogy égjen a lámpa. Így van ez, Zsuzsi! Szép pálya ez, csak nagyon sok baj van a rendtartással.”

Ami János monológjában megfogalmazódik, az nem más, mint a hivatalhoz telepített csehovi „tokok” alapformája, amit a rugalmatlan gondolkodás, a bizonytalanul viselt hivatal teremtet meg a hivatalviselők védelmében. A bakter valójában Csehov Belikovjának élet- és viselkedésfilozófiáját vallja: a görög nyelv tanárának „azok az újságcikkek beszéltek világosan, amelyekben valami tilalomról volt szó. Ha a körlevél megtiltotta a diákoknak, hogy este kilenc óra után az utcára lépjenek, vagy esetleg valamelyik újság a nemi szerelmet minősítette tilosnak, az neki határozott, világos beszéd volt: meg van tiltva – és kész!”³¹ Minden másban veszélyt látott: „Mindaz nagyon szép, csak aztán baj ne legyen belőle.”

Ezen a jelentéktelen kis határszéli állomáson pontosan az okoz gondot, hogy a hivatali rendtartás nem „világos beszéd”: elrendel, és nem tilt! Ezt pedig másképpen érti a főnök, másképpen János. A főnök akkor érzi maga körül a biztonság „tokját”, ha „félnyolckó” már ég a lámpa, János pedig, ha „félnyolckó” kezdi a munkát. S ha ebből a kettős, kétféle értelmezésből baj származnék (dehogy származik!) – a főnök is, a bakter is a saját „tok” mögül védekezhet.

Ám a vasúti komikumnak ez csak az egyik része. A másik az, hogy a csöppnyi állomáson, ahol az égvilágon semmi sem történik, ezt a semmit „az európai zónaidő szerint” mérik! Amikor Jánost megrója főnöke a késedelem miatt, így érvel: „Az én órámon (*kiveszi az óriás vasutasórát*) három perc múlva fél nyolc!

³¹ A. P. Csehov, *A tokbabújt ember*, Lányi Sarolta fordítása

Ez pedig a hivatalos zónaidőt mutatja. Mire a nagymutató a hatosra ér, én már nekikezdtém a lámpagyújtásnak”

Zsuzsi és Balog „flörtje”

A vasútállomás különös hely, kiváltképp az volt a vasút „mítoszi idejében”. Az állomás körüli darabka föld a világból kiszakított terep, amelynek mintha az égvilágon semmi köze nem volna a „civil”, a „polgári” világhoz. Az olykor órákig várakozók a „senki földje” szabadságában, törvényen kívül érzik magukat, ahol kényszerűségből ráérnek, mint sehol és semmikor. Zsuzsi és Balog ilyen (átmenetileg) ráérő utasok... A szemrevaló özvegyasszony és a jó kiállású „vénelégény” alkalmi ismeretségéből beszélgetés indul, melynek nincs egyéb célja, mint unaloműzés, időtöltés.

Úgy kezdődött, mint a hasonló helyzetekben szokásos sablonok „felmondása”:

„Balog: Ifiasszony is a vonatot várja?

Zsuzsi: Azt.

Balog: Szerencsém van.

Zsuzsi: Mi a maga szerencséje?

Balog: Nem magamban várok.”

Kevés itt a nevetnivaló. Ha mégis nevet a publikum, azon nevet, hogy szóra „bejött”, amit várt. A folytatás ennél is laposabb: a személyekről leválnak a szavak (a mondatok), eltűnnek a gondolatok, és csak az a kérdés, ki bírja tovább ezt a képtelenségig kiüresített „szópárbajt”.

Balog: Ha meg nem sértem, lefelé vagy fölfelé utazik a vonattal?

Zsuzsi: Nekeresd felé!

Balog: Az nagyon szép hely lehet.

Zsuzsi: Szébb magánál.

Balog: Aztán hogy hijják az ifiasszonyt ott Nekeresden? (*Finoman, szépen a dereka felé nyúl.*)

Zsuzsi: Úgy hívnak, hogy (*elhajítja Balog kezét*) ne nyúlj hozzám, mert rád-vágok!

Balog: Az nagyon szép név, csak nagyon hosszú.

Zsuzsi: Akinek hosszú, ne használja.”

Aztán mégis nevet az olvasó. De nem azon, amit mondanak: azon, ahogy a társalgók lubickolnak vonatra, bálba, búcsúra és egyéb alkalmi ismerkedésre előre gyártott és „bejáratott” szövegeik, kész nyelvi sablonjaik csupa közhely szellemességében. További komikumforrás, hogy mindez átcsap olyan versengésbe, amely lényegét tekintve abszurd, mert „tézisei” az értelem igénylése nélkül, üresen konganak.

Ahogy kifogy a „készlet”, kiderül, tudnak ezek az emberek értelmesen is beszélgetni. Zsuzsi elmondja, hogy a jegyzőnél járt, bábaságot szeretne tanulni, Balog pedig, hogy „kűfejtő munkás”, de keres úgy, „mint némellik állami”. Okos szót követett okos szó. Most már mindkét embert érdekelt a másik: tudni akart a másiktól, és igyekezett magáról is érdemleges valamit mondani. A tavaszi este is segítette a már-már idilli hangulatot, ám ekkor rájuk rontottak a csendőrök, akik a sikódi mészáros támadóját keresték. „Megvagy, gazember!” kiáltással körülfogták Balogot, az egyetlen ott tartózkodó férfiembert. Ő a „kűfejtő munkás” önérzetével és az erős férfi bátorságával nézett szembe

a brutalitással: „Én becsületös embör vagyok. A csendőr urak megfoghatnak engem, de majd el is eresztenek. Akkor aztán az én szégyenemnek is meglesz a maga bírósága.”

Balog bátorsága egy pillanatra megzavarta ugyan a csendőri intézkedést, de bizonyára magukhoz tértek volna, ha Zsuzsi (a Féfit védő Asszony!) nem áll mellé határozottan: „Énhozzám indút.”

E váratlan (?) gesztus szépségétől egy csapásra szép lett a felvonásvég. Balog megvette a jegyeket, és kiderült, magának is Zsuzsi falujáig váltott. Zsuzsi erre csak „kicsit nevetett, mintha csiklandoznák”, s ez már egy szép játék kezdetéhez adta meg a hangot.

Boldogok: érzelmeik belesimulnak a pompázó tavaszi estébe. Az emberi jószág és a természeti szép találkozási pontján poétikussá válik a két ember beszéde. Az érzelmeik egyezségében felvillan az idill, a paradicsomi „munkamegosztás” harmóniája, amit csak a virágok nyelvéen tudnak egymással közölni: Zsuzsi (az örök Nő) a fában gyönyörködik, Balog jó termést ígér.

„Zsuzsi (*valami boldogságfélével*): Szépen virágoznak a fák.

Balog: Sok gyümölcs lesz az idén.”

Hogy a vasút esemény a Dráva mentén is, s hogy jelen van Barta Lajos hőseinek életében, az *Este az állomáson* című novella is tanúsítja. Az április végi történet színhelye, „az új helyiérdekű vasút cseppnyi állomása” akár a Zsuzsi első felvonása „vázlatának” is tekinthető. A padon egy menyecske várakozik. „Ott ül már jó ideje, csöndben, jókor jött nehogy a vonatját elkésse. (...) Ez az esti idő az, amikor majdnem egyszerre, mégis egymásután fut be a kis pályaudvarra két vonat, az egyik továbbmegy északnak, a másik délnek. Az észak felé menővel készül elutazni.”³²

A kőbánya felől egy daloló férfi közeledett: „Szép egyenes, kellemes arcú ember (...)”, szép volt a nótája is: „*Elébe, elébe, sárga ló elébe!* (...)”.

Ő is korán jött, beszélgetni kezdtek. Ám az egymásnak első pillanattól kezdve szimpatikus emberek nem szellemeskedő társalgásba kezdtek, mint színpadi utódaik. Megéreztek: egyelőre meg sem nevezhető okkal-céllal, de többet szeretnének tudni egymásról, és nem lenne jó, ha valami okból megszakadna a beszélgetés. Szinte vigyázzák minden szavukat, nehogy elrontsák.

Ők nem is vétettek: a novella poétikája, a csattanó akasztotta meg dolgukat. Átmenetileg legalábbis.

„Már levegőt, földet dörget a vonat, sistereg, fúj, fékez, megáll.

A kalauzok az állomás nevét kiáltják, de nagyobb súllyal mondják: »Egy percl!«

A férfi föllép, hogy fölsegítse az asszonyt. Az asszony nem mozdul.

– Maga úgy látom, kibabrált velem?

Balog nagyon meg van bántva.

– Dehogyan, miért tenném? Csak én a másik vonattal megyek a másik irányban.

Már megy a Balog vonatja. Leugorjon, ne ugorjon? Nem ugrik, csak oda kiált az asszonynak:

³² Az elbeszélésből a *Magyar világ* (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1953) c. kötetben megjelent szöveg szerint idézek.

– Megtudom én a jegyzőnél a nevét, címét, ott leszek én magánál hamarosan.

– Visszontlátásra! – hívja meg az asszony és integet feléje a karjával.”

A csattanó csattan, poénja „tisztá komikum”, amely felszabadít: nem „babrált itt ki” senki senkivel; tulajdonképpen a vasút játékos „csattanója” ez. A vonat játszik a körülötte még csetlő-botló utasaival. Ám az asszony valóban az ellenkező irányban lakik. És bizonyára azért hallgatta el eddig, hogy Barta novellájának nevetés legyen a vége. Cinkosa lett a vonatnak.

A „Visszontlátásra” pedig: meghívás, és nincs kétség, Balog eleget is tesz ennek, talán már a holnapi vonattal...

A színpadon a vonat nem hozott „csattanót”; a virágfakadás lelki öröme átvette hőseinket a *második felvonásba*.

Ez már Zsuzsinál játszódik, a vincellérházban.

Az asszonyban az úton megcsillapodott a lobbanás: úgy találta, jobb, ha még idejében elválnak útjaik, ha Balog visszafordul, s megy a maga sorsa szerint. Mert mi is történt e pár órában? Egy szólásban találja meg a választ: „Találkoztunk bánat nélkül, el is válunk öröm nélkül.” Ám mielőtt jutottak volna bármire is ezzel a bölcsességgel, beértek a vincellérházba, ahol pár perc múlva váratlanul kezdetét vette a fél éjszakát kitöltő „vendégjárás”. Alkalmi erre járók, parancsra (el)járó csendőrök, Zsuzsi szülei, akik az esti vonattal jöttek látogatába... Hamarjában a kamrába tuszkolta Balogot, aki a folyamatos vendégjárás következtében ott rekedt.

És ezzel meg is teremődött a „helyzet”, valójában a helyzetek láncolata; hibák egymásutánjával, amelyek a színpadon „komikus hibákká” formálódtak.

Három a hibák forrása.

Az egyik a boldog szülők, akik valójában a bakter Jóska „követeként” jöttek.

„Hajduné: Édes lányom! (...) azért gyöttem, hogy a Jóskát neked kommen-dáljam.

Zsuzsi: A Jóska! A Jóska! Vennének engem a Jóskánál ezerszer különbek – de ha egyik sem állami!

Hajduné: Éppen az, hogy a Jóska állami!

Zsuzsi: A Szekeres Józsi állami?

Hajduné: Benn van a Jóska a vasútná.

Zsuzsi: A vasútná? – Miattam lehet.”

A hibák másik fészke a kamra a nyűgös és egyre türelmetlenebb Baloggal. A két pólus között a komikus hibák ütközési pontja Zsuzsi. Mutatványként álljon itt egy „fogócska”, egy mulatságos „macskajáték” ebből a hármass attrakcióból.

Balogé az első „szó”: zörög a kamra ajtaján.

„Zsuzsi: A macskámat zártam be oda, az szaladt az ajtónak.

Hajduné: Sok egered van?

Zsuzsi: Nem bírok velük (...).

Hajduné: Hány macskád van teneked most?

Zsuzsi: Csak egy.

Hajduné: Még az a nagy szürke macskád van meg?

Zsuzsi: Az van meg.

Hajduné: Na mert avval találkoztunk az udvaron.

(Az öreg Hajdu átlátja a helyzetet, és leánya oldalára áll.)

Hajdu: Nem is szürke vót az a macska, amit láttunk, hanem olyan, mint a rozsdá.

Hajduné: Szürke vót az!

Hajdu: Rozsdavörös vót az (...).

(Balog eltüsszentette magát a kamrában.)

Hajduné: Tüsszög a macskád.

Zsuzsi: Beleesett tegnap egy kád hideg vízbe. (...)”

Az egymásra torlódó komikus helyzetek többsége elsőrangú komikumot eredményez ugyan, de ennyi belőlük egymás után – sok; és azzal a veszéllyel jár, hogy a vígjátékot valamiféle súlytalan bohózat felé tereli. Ez pedig nem tesz jót Zsuzsi és Balog lezáratlan, ám véglegesen be nem fejezett kapcsolatának, kiváltképp a kapcsolat érzelmi részének. A komikum építményét is érheti szó; ugyanaz a hibatípus ismétlődik: egyre gyanúsabb jelek a kamrából, Hajduné „keresztkérdései”, Zsuzsi magyarázkodása – egyre szorosabb egérútban. Mind ezek egy idő után megszokottá válnak, a rájuk épülő pillanat komikuma pedig egyre „laposabb”.

Amikor az öregek éjszakai nyugalomra behúzódnak a belső szobába, Zsuzsi Balogot a pincébe menekíti, abban a hiszemben, hogy hamarosan utánamegy. Nem mehetett: új „vendég” kopogott be, Szekeres Jóska. A bakter. Vele nemcsak az újabb bonyodalom érkezett a házba, megérkezett a „vasutasnyelv” és annak komikuma. A hivatalos (vasúti) nyelvnek az a különös alkalmazása, amelyben egyszerre két komikus hiba munkál. Az egyik a vasutasok szakmai nyelvének nem rendeltetés szerint való használata, a másik a szó, a beszéd áradása a végtelenségig. Mindezzel pedig megjelenik a „képtelenség komikuma”: nevetéstani alapja a józan ész rugalmatlansága, ami abban áll, hogy a dolgokat és a körülményeket egy bennünk lévő képzet szerint akarjuk alakítani, és nem a képzeteket igazítjuk a változó (a folyton változó) körülményekhez.³³

Szekeres Jóska „MÁV-nyelvjárásban” előadott monológja (késői órán, Zsuzsi és szülei előtt, nekik szárvá) az első szótól az utolsóig képtelenség szerint formált „nyelvi alkotás”. Képtelensége felülmúlja a szépirodalom legnagyobb „képtelenjeit”: Kosztolányi Cifra Gézáját, Csehov Versinyinjét vagy Krleža Jugovics századosát például. Az pedig még jócskán fel is erősíti a képtelenség komikumát, hogy ami ezen a vasutas szolgálati nyelven „a hivatalos zónaidő szerint” este 10 óra 25 perckor a vincellérházban előadatik, az – leánykérés!

„Józsi: (...) Tíz óra tíz perc volt a tehervonat érkezési ideje, tizenöt perc az állomástól idáig, az tíz óra huszonöt perc, tessék itt a vasúti óra (...) tíz óra huszonöt jelenleg a hivatalos európai zónaidő. Gondótam egyet, gondótam kettőt, csak kaptam magam, fölültem a teherre, iderobogtam. (...) Fölugrottam hát az 1218-asra, mondom, annak éppen itt van találkozása a 2620-assal, majd vissza! Egy vasúti ezt teheti. (...) Most tíz óra harminc, az európai zónaidő szerint, sietnem kell, sajna. Mondom, ha ég a lámpa, akkor talán azonnal megtudod, lesz-e boldog Józsi, ha nem ég a lámpa, nem tudod, akkor a 2620-assal anélkül vissza. Egy vasúti ember az teheti, mer az állam fizeti. (...) Az én hivatalom éppen a víz mellett van, kacsát, ludat, amennyit tetszik. Ha én – teszem – lábam találok törni, a végkielégítés vagy a nyugdíj akkor is kijár. Így van ez, a vasúti teheti, mer

³³ H. Bergson, *A nevetés*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1986, 149.

az állam fizeti. (...) Az én vetésemet jég el nem veri, szőlőmet filoxéra ki nem eszi, az én házam le nem ég! *(Nézi a roppant órát, úgy beszél)* (...) Nézzen meg engem, Zsuzsika! *(Nézegeti magát, megfordul.)* Én állami előírás szerint vagyok felszerelve. *(Megint megfordul. Megnézi az óráját.)* Bocsnát! Még egy perc, tíz másodperc, aztán rajta, Jóska, futás a vasútig. Hát mi a véleménye, Zsuzsika, ha szabad kérdezni: elgyűhettek vasárnap bővebb megbeszélés céljából? *(Egészen távoli vonatfüttty.)* Ugyi Jóska! Megkéröm, üzenje meg az édesanyjával! *(Már a nyitott ajtóban.)* Pá! Pá! Zsuzsika! *(Hallani távolodó futását.)*"

Ezután már csak annyi történik, hogy úja erre tévednek a csendőrök, és – íme a csendőr-logika rugalmatlansága és a cselekvés automatizmusa – megint „elfogják” a borospince előtt várakozó Balogot. Ez a képtelenség azonban megosztja a nézőket: konkurenciába lép bennük a csendőrök komikus képtelensége (ami mindig nevetet) a kőfejtő iránti együttérzéssel; az érzelem, az érzelmi azonosulás pedig visszafogja a nevetést, akár ki is olthatja. Valójában ettől több ez a jelenet szimpla komikumnál. Ez a jelenet a néző próbája is: szinte az egész felvonásban neveltünk a kamrában rekedt kőfejtő kárára, ami a vígjátéki helyzetek sodrásában rendjén való volt, most azonban zavarba jövünk. Főleg akkor, amikor bizonyossá válik, hogy Zsuzsi sem menti meg Balog Ferit, pedig ugyanúgy meglehetné, ahogy az első felvonásban. De őt is megviselte a strapás éjszaka, és már nincs ereje kiállni a férfi mellett. Csak amikor már bilincsbe verve elvezetik, tör ki belőle fájdalom: „Mit tettem vele! Jaj mit tettem szegénnyel!”

A *harmadik felvonás* pár nappal a szőlőhegyi éjszaka után játszódik „a falusi munkás legényszobájában”. Két esemény köré szerveződik a színpadi játék.

Az egyik az, hogy elkapták a sikódi rablótámadás elkövetőjét, Balog szabad lett. A világ előtt megalázott ember („falun, városon is hajtottak szurony előtt, mint valami bitangot”) fájdalmas döntést hozott: nem akar „zsandárországban” élni, „a vízen túlra” készül. Csak addig marad, amíg „eladózik”.

Búcsúzkodása első ránézésre népszínmű-gyanús. Ráadásul az egyik legismertebb népszínműből rémlik ide a falujától búcsúzó „falurossza”, Göndör Sándor, aki egyebek között azt dalolta távozóban (és azzal ríkatta meg a nézőteret), hogy „Megátkozott engem az édesanyám, / Hogy ne legyen se országom, se hazám (...).” Balog dala is a szívekre hat: „Alig-alig emlékezöm / Édösanyám nevére (...).” Cigányprímás is kerül a nótához:

„Balog: *(dalolni kezd)*

Prímás: *(azonnal kíséri)*

Balog *(Előbb szöveg nélkül dalol, aztán folytatja):*

Hapták Vica ablakát megzörgetem,

Szólok neki: magához beeressen.

De a Vica éppen másról álmodik,

Azt mondja, hogy eltart álma hajnalig.”

(Ami igaz, igaz: Göndör Sándor dalai szebbek!)

Könnyező leányka sem hiányzik a jelenetből: a szomszéd Örszi, akit éppen úgy elszomorít Balog elhatározása („Úgy elmögyök, mintha soha itt se lettem volna, mintha nem is itt születtem, itt neveköttem vóna.”), mint Feledi Boriskát Göndör Sándoré.

Valóban kísért A *falu rossza*?

Barta Lajos játékos kedve kísért.

A drámaíró szándékosan hozza komikus helyzetbe (mégpedig groteszk viszonyba!) a falu világában formálódó új tartalmakat a régi viselkedés- és szófordulatokkal. Mert Balog Feri világgá menetelében már „újmódi” okok játszanak szerepet: őt nem egy gógös nagygazda meg egy rátarti leány alázta meg; őt az kergeti világgá, hogy „zsandárország ez”. Búcsúzkodni azonban még a régi recept szerint búcsúzkodik, úgyszólván Göndör Sándor szavaival és gesztusaival.

Az „eladózás”: komédia; kisemberek komédiázása az isten háta mögött, ám nem légüres térben, mint Göndöréké, hanem „1913 nyarán a Dunántúlon”. Ez az eladózás azt jelenti, hogy pénzzé akarja tenni mindenét, mert sok pénz kell az útra: előbb ingóságait (fűróvasát, kőfejtő szerszámain, felső rokkját, mosóteknőjét, edényeit...), végül majd a házra is sor kerül. Barátoknak, szomszédoknak, jó embereinek. Munkatársának a kőbányából így magyarázza szándékát:

„Putyi: Eladózol? (...) El tucc szakanni innen?

Balog: El.

Putyi: Hová tucc szakanni innen?

Balog: Más országba.

Putyi: A vízen túlra?

Balog: Oda! A gyárba.”

A felvonás második részében bekopogó Zsuzsinak szinte szóra, mint valami bemagolt szöveget, ugyanezt mondja, bár akkor már maga is tudja, képtelenséget ismételget.

„Zsuzsi: Megmondaná, hová megy?

Balog: Megmondhatom, a vízen túlra.

Zsuzsi: A gyárba?

Balog: A gyárba.”

Barta kisprózája eligazít a „vízen túlra”-kérdésben is; Baranya déli részéről a Dráva vízen túlra nézett a határszéli nép, és az új szlavóniai gyárak valamelyikében reménykedett. A *Dákos* című novellát³⁴ egy évtizeddel a *Zsuzsi* előtt írta; a „barlanglakó” *Dákos* is oda menekül sorsa elől.

„Egy napon, hajnalban (...) azt mondja a feleségének *Dákos*:

– Összeszedelőzködünk, oszt este, sötéttel elmegyünk innen.

– Hová akarnál menni?

– Átmegyünk a vízen, be Szlavóniába.

– A gyárba?

– A gyárba.”

A *Julis férjhez megy*³⁵ története szerint *Julis* „Szlavóniába ment be”, hogy sok esztendeje eltűnt édesanyja nyomára találjon. Miholjácna! kelt át a Dráván, ahol ezt a tanácsot kapta: „Legjobb, ha elmész *Belistyére*. Ott négyféle gyár is van egybe: deszkagyár, hordógyár, bútorgyár, csersavgyár. Van ott mindig párezer ember, mindenféle népből, magyarok, németek, rácok, sokácok, krajnaiak, olaszok...”

Belistye járhatott a megszégyenített *Balog* fejében is...

³⁴ A novellából a *Magyar világ* című kötet szövege szerint idézek.

³⁵ Uo.

Az „eladózás”

Balog eladózási komédiája a következő „dramaturgiára” jár: a kőfejtő mond egy (többnyire magas) árat, mert neki most „pénz kell, mégpedig sok pénz”, azután addig enged belőle, amíg mindent ajándékba ad: Putyinak a kőfejtő-szerszámot, Szülikének a mosóteknőjét, Örzsikének az edényeit, a Cigányprímásnak „a még igen jó felső rokkját”. Amikor már sokadjára halljuk, neki a vízen túlra sok pénzre van szüksége, előre nevetünk, mert tudjuk az alkudozás végeredményét. Ez az „eladózás” a komikum mibenlétét illetően rokon a „vasutasnyelv” természetével. Itt azonban nemcsak verbálisan jelenik meg a képtelenség, hanem a „játzásiból” működtetett cselekvési automatizmusokban is. A Prímással folytatott alkudozás az abszurdig feszített képtelenség, amelyben „partner” a cigányészjárás abszurditása is:

„Prímás: (...) Aztán mit kérsz azért a kabátocskáért?”

Balog: Nem kabátocska, jóra való felső rokk az.

Prímás: Szóval mire tartod?

Balog: Az a kabát... legalább húsz koronát megér.

Prímás: Annyi pénzem nincs.

Balog: Hát mennyi van?

Prímás: Három korona.

Balog: Az nagyon kevés.

Prímás: Mondjuk van négy koronám.

Balog (*gondol egyet*): Ide hallgass! Odaadom én neked azt a kabátot ingyér. Majd kérdezik az emberek: micsoda jó rokkod van? Mondd nekik, a Balog Feritől kaptam, amiért muzsikáltam neki, mielőtt világgá ment.

Prímás: Még az unokám is emlékszik majd rá.”

A felvonás másik eseményét, egyúttal legszebb perceit Zsuzsi hozza, amikor váratlanul(?) bekopog.

„Szabad nekem begyünni?”

Nem fogadta valami szíves szó.

„Ha kedve van hozzá?”

Itt akár el is akadhatott volna a beszélgetés, Zsuzsi lendítette tovább.

„Benn vótam Sikódon, megkérdeztem a csendőrségen: mikor eresztik ki.”

Erre sem enyhül Balog, talán még némi irónia is bujkál reagálásában:

„Hát ez igazán szép vót magától.”

Zsuzsi látja, hogy nemigen tud mit kezdeni a világgal, s benne vele is dacos-durcás viszonyba bonyolódott emberrel, rövidre fogva kimondta hát, miért jött.

„Nagyot vétöttem maga ellen, amikor az ajtónk előtt ott állt a két csendőr között, én meg nem átalítottam magát megtagadni. Rosszabb vótam magához a zsandárnál!”

Ezek a szavak már megérintették Balog Ferit: nem is könnyű megszólalni, férfihoz méltó és szívéből szóló szavakat találni. Zavarában előbb rossz választ ad: „Most már mindegy, a jó is, a rossz is!” Utána még rosszabbat: „Már meg is kezdtem az eladózást. Mosóteknőmet, tányérféléimet (...)”

Pedig a helyzet minden eddiginél komolyabb volt.

Mert két egymáshoz való ember állt újra egymással szemközt. Egyik sem szeplő nélküli, ám mindkettő különb, mint akik körülöttük élnek. Zsuzsi őszinte szavaival a komédiázás átfordult valami felvillanó meg ellibbenő „víg-szomor-

kás” humorba. A vezeklő asszonyt és a jó szóra váró férfit újra meglepték az érzelmek: a pár nappal korábbiak ott a tavaszesti vonatváraskor, amelyeket előbb egy proverbium bölcsessége, aztán a vincellérház esti zűrzavara szorított vissza, ám nem oltott ki. De hogy ne egyszerűsödjék népszínmű vagy operett kópiájára két nagyszerű falusi ember története (és a színmű vége), Barta Lajos késleltető szituációkat iktatott a játékba: olyan helyzeteket, amelyek elemei „ellenvilágokból”: finom, törékeny érzelmekből és tárgyi dolgokból (mosóteknő, fúróvas...) álltak össze. Ám az egymás sarkát taposó cipekedők, akik az ingyen kapott holmikat hordták vissza, és az ezekből egyre szaporodó dolgok „díszletei” között csupán esetlen (és komikus!) „szereplő” lehetett a kitakarásra kész érzelem!

A párbeszéd is félszárnyú.

„Zsuzsi: No, akkor most megyek! Itt vótam, megnéztem. Azt sem tudom, merjem-e mondani: Isten megáldja.

Balog: Magát is.

Zsuzsi: Azért kezet adhat!

Balog: Miért ne?”

Ebben a ’megyek-maradok’ téblábolásban mégis ott van a remény: hátha történik valami? Persze a szakadás veszélye is.

Ám ekkor Zsuzsi (ismét az Asszony!) minden népi szólás bölcsességénél okosabb és emelkedettebb mondata lelkeket ment:

„Megmondom most már: úgy gyűttem ide, mint töredelmes, de maga nem tudott úgy bánni velem, mint kellene a töredelmessel.”

Most már tudott.

És ebben a lélekmozdító-lélekmentő percben vált Zsuzsi valódi főszereplővé. Most lett egészen bibliai „töredelmes”, aki megváltotta és ölelésben egyesítette két boldogságra méltó ember életét.

Kosztolányi a lehető legtöbbet tette, amikor „szénaparfűmre” és „ezerszer drága magyar beszédre” invitálta a közönséget. Schöpflin Aladár nem érezte a baranyai mezők illatát; úgy ír, mintha nem is Barta vígjátékát látta volna. Úgy kezdi, hogy elmondja a darab „meséjét”. Betű szerint idézem, ahogy a Nyugatban találtam:³⁶

„A fiatal özvegy parasztmenyecskének az »állami« ember csak az igazi ember, mégis egy maga kenyerén élő kőtörő legénybe szeret bele. Össze is búj-nának hamarosan, de mindenféle akadályok minduntalan szétrebbentik őket, s a menyecske már-már megrendül, s egy államihoz, vasúti bakterhez fordul, akihez anyja is sürgeti. Végre aztán minden megoldódik magától, az akadályok elhárulnak, a két fiatal egymásé lesz.”

Nem ez van Barta darabjában, és nem így!

A következő mondat pedig már – megkockáztatom – elménckedés!

„Mindenki megkapja, ami neki való, csak a néző nem: neki drámára, külső-belső konfliktusokra és győzelemre volna igénye, e helyett csak történetet kap (...).”

E mondat minden szavára elkelne a cáfolat, ám csak a „győzelemre” reagálok: győzelem – zsandárországban?

³⁶ Schöpflin Aladár, *Zsuzsi*, Nyugat, 1916. november 1.

Szerelem. Színmű négy felvonásban,
Vígshízház, 1916. ápr. 8.

Az író a darabjáról:

„Mint írótl elsősorban nem a történetek, hanem az emberek érdekelnek.
(...)

Mindig azt érzem, hogy az élet végtelen, és ebből a végtelenből kell merítenem egy kanállal. De éppen ezért, amit az alkotás így az életből kihoz és színpadra visz, azon érezni kell, hogy a történet nem ott kezdődik, ahol a függöny felmegy és nem ott végződik, ahol megint összecsap. (...)

Darabomban emberek élnek, örülnek, szenvednek, sírnak vagy kacagnak. Sokat jártam ilyen polgári szobákban, láttam bennük letűnni egy régi nemzedéket és felnőni egy újat. De a darabnak nincs semmi különösebb szociális tendenciája; az író csak annyit mondhatna:

– Itt vannak ezek az emberek! Ez történt velük, így örültek és így szenvedtek... Így éltek...”³⁷

Mi ez a darab?

„Hírek” Macskazugból?

Vidéki „hírek” a háborúról?

A magyar Három nővér?

A legtöbbet játszott magyar színdarabok közé tartozik. Ennek több oka is lehet. Az egyik az, hogy az elsőrangú szerepekben kitűnő színészeket láthatott a közönség. Ám az is lehet, hogy megadta a nézőknek a *Három nővér* magyar „változatát”, vagy annak illúzióját: mintha valóban Csehov színpadáról hangzanék a Szalay lányok édesanyjának keserű intelme: „Hamar elszárad az a kis fiatalság. Hamarabb, mint egy fűszál.”³⁸

„Filozófiáját” tekintve hasonló valamit mond a *Három nővér*ben, csak zaklatottabban-töredezettebben a legfiatalabb Prozorov lány, Irina a III. felvonás legreménytelenebb pillanataiban, amikor nővéreivel együtt be kellett vallania: végérvényesen eltűnt a nagy álmokép, Moszkva: „Hát hova lett? Hát hova tűnt minden? (...) Az élet továtűnik, és nem tér vissza sohasem.”³⁹

A Macska-zugban „kiszámított jövedelemből, de különösebb baj nélkül élnek az emberek” – olvassuk az I. felvonás elé írt szerzői gondolatok között. De mire jutnak ezzel a városszéli biztonsággal az olyan családok, ahol három eladó lány van (vagy kettő, ám akár csak egy)? Nelli ki is fakad helyzetük kilátástalansága ellen:

„Idehurcolkodtak ebbe az elhagyott városrészbe, ahol csupa penzionált ember lakik. Csupa tity-toty öregember. Aki egyszer idekerül, itt marad. Nem akarok itt maradni. Férjhez akarok menni! Férjhez akarok menni! (...) Ki látja itt meg az embert, kinek támad itt nősülni gusztusa? Bemenni a városba, háromfált óra, hazajönni megint háromfált óra. Nekem ez sok! (...) Nekem férj kell, aki engem innen kivigyen!”

³⁷ Magyar Színpad, 1916. április

³⁸ A darabból a következő kiadás szerint idézek: Barta Lajos, *Szerelem és más színművek*, Bp., 1964, Szépirodalmi Könyvkiadó

³⁹ Csehov, *Sírály. Színművek 1887–1904*, Magyar Helikon, 1973

A darab elbeszélés-előzménye, *A Macska-zugban*⁴⁰ a „pensionált” nemzedékek drámáját sűríti megrendítő képekbe az író. Valóban képekbe-képsorokba, szinte filmszerűen; történet itt-ott ha akad az inkább forgatókönyvben, mint elbeszélésben.

„A hegy tövén és lejtőin feküdt az ősi város, egy helyen a hegyi utcák beszaladtak a szőlők és az erdők közé. Ez volt a Macska-zug. (...) Lenn a hegy tövén, mint valami eleven test, mint valami nagy kelevény, dagad, forr és nő a város, de a Macska-zug apró ablakai közt öreg, megállott élet lakik. A kis emberek, a pensionált családok egyhangú és szürke predesztináltsága van befagyva a Macska-zug házaiba, köveibe, levegőjébe. Ott sohasem voltak apró gyermekes családok, oda megöregedve, kifáradva, pihenni költöznek mindenféle hivatalnak robotosai (...).

A Macska-zug hozománytalan kisasszonyai nem szoktak férjhez menni.

Mintha ott örökké ugyanazok az emberek élnének. Ám ez csak illúzió! Nem az emberek, csak a sorsok ugyanazok.”

Gedenkékhez képsorokon át vezet az út:

„Csendes ősz délután volt. A Gedenk-ház a maga alacsony, csendes szomorúságában pihent a Macska-zug egyik szőlőkre szökellő sarkán. Belül a szűk udvaron, kis körben ezüstös mannafa búsult...

A hegyek fölött éppen leszállt a nap...

A szobában mélabús alkonyat úszott, az esti fény még egyszer, mint a hátról visszanezítő vándor utolsó tekintete, hirtelen sugárzással lobban a bútorok közt már leselekedő ijedt árnyak közé, a kalickában még egyszer dalolni kezdett a kanári. Gedenk a nagy, ódon karosszékekben hátradőlve ült, feje a szék támlájára hanyatlott, szeme a magasba révedt, nem mozdult, nem gondolkodott, ott pihent, mint nyitott szemű halott (...).

Az öregasszony is a madarat hallgatta. Fekete harisnyát kötött, a kötés már jó hosszú volt (...). Nagy szemüvegét lejjebb tolva az orrán, a fekete karikák fölött hálásan és elismerőleg nézett a sárga madár felé, biztatólag és hízelkedve szólt neki: »Mándlicska! Mándlicska! Schön!«”

A Szalay-ház lakói

Szalayné „gondban, szeretetben elnyűtt öreg asszony. (...) Látszólagos passzivitása mögött még sok eleven fájdalom él.” Szíven üti a verklis nótája:

„Kis csolnakom a Dunán rengedez,

Szívemben a szerelem ébredez...”

Pénzt ad a cselédnek, vigye ki a verklisnek: „Mikor én még fiatal asszony voltam, harmincöt év előtt, Késmárkon, akkor volt ez a valcer divatban.” „Akkor” és „Késmárkon” érintette meg Szalayné ez a romantikus dalocska, és bizonyára sohasem teljesedett andalító ígérete, mert ma, itt a Macskazugban éppoly ábrándosan kapaszkodnék belé.

Csalódottan veszi tudomásul, hogy Lujza „udvarlója”, a költő Biky Pesten akar érvényesülni, „pedig az udvar elég nagy (...) lehetett volna építeni még egy lakást”.

⁴⁰ Nyugat, 1913/II., 80–103.

Szalay hivatalnokoskodásban megfáradt penziós, első benyomásra finom úr, évtizedek alatt kialakult kisszerű szokások fogságában. Megdöbben, hogy Biky úgy utazik el, hogy „(...) még nem nyilatkozott”. Aggodalma a tegnapi emberé: „Lesz ott neki valami hivatala?” Böske „katonáját”, aki itt sétál nap-hosszat az ablak alatt, jó szívvel fogadná, mert egy katonának „van hivatala”.

Mi az, ami még a Szalay öregekről említésre érdemes?

Ha összevetjük őket Gedenkével, szembetűnő, hogy alakjuk, egyéniségük letisztultabb, polgárabb és – tragédiásabb lett! Gedenkné elhanyagolt öltözéke, lompos gondolkodása és fecsegő beszéde az elbeszélésben maradt. Ott maradt Gedenk Fülöp „petyhüdt, kövér, szélütésre hajló” alakja, és alig érhető motyogása is. A *Szerelem* két öregje: jelentéktelen és tartalmatlan életük tragikomikus végeredménye.

A három leány

Nelli a legidősebb: „(...) morcoskodó vén lány, de a lelke mélyén sok melegség van elrejtve”. „Fűzfa úrnak” meg „Tilinkó úrnak” gúnyolja Bikyt, visszautasította kötete dedikált példányát, ám megvásárolta a könyvesboltban. Sajnálta, amikor Biky Pestre távozott.

„Nelli: Eddig legalább egy kellemes fiatalember volt az utcában. (...) Nagyon kedves ember volt. Kívántam volna őt Lujzának állandóra. A második ember, akivel szimpatizálni tudtam.

Szalayné: És ki volt az első?

Nelli: Senki.”

Biky „helyére” kiszemelte a szemben lévő ház albérlőjét, egy sápadt adótisztet, Komoróczy Jenőt. Magának nézte ki „állandóra” még az ablakon keresztül, ám „megszerezni”, ahogy tervezte, nehezen tudta. Húgai ugyanis felelőtlen „mulatságba” kezdtek; egy komédiás „vedd el és add tovább” „társasjátékba” – Nelli és az adótiszt kárára. „Vedd el Komoróczyt” (attól a testvértől, aki éppen incselkedik vele, aki éppen ugratja), azután „add tovább a másiknak” (aki szórakozásból folytatni akarja vele a komisz játékot, egyúttal Nelli bosszantását). Mivel ebben a játékban a hecc keveredik olykor (több vagy kevesebb) szomorúsággal, háttérben pedig ott van a macskazugbeli kilátástalanság; később még visszatérünk rá.

Lujza „22 éves, szép leány, színésznőket utánzóan öltözködik”. Ő a közép-ső. „Elvei megkülönböztetik más lányoktól, ez felsőbbiséget ad neki.” Attól, hogy költő az udvarlója, egy műveltebb világba képzei magát, vágyait nem a Macskazughoz méri. „Én szerelmes vagyok Bikybe, és boldog akarok lenni.” Édesanyja praktikus, jószerivel minden anyában felmerülő kérdésére: „Miből fogja eltartani a feleségét? Abból, hogy írkálja teneked ezeket a versecskéket?”, a századelő modern leánya válaszol: „Nem kívánja tőle senki, hogy eltartsa!”

Bikyt költői ambíciója (a „befutás”, az ismertté válás) Pestre viszi. Lujza a modern nő szavaival búcsúzik tőle, bár kissé szólamszerűen, patetikusán:

„Te nekem mindenem voltál, és maradsz. De ha egyszer majd másképp érzek, soha ne tagadd el. Ne légy más, mint ami vagy. Mert csak úgy vagy nekem mindenem.”

Ősszel rendesen jött a posta, tél felé azonban akadozni kezdett. Végül december 28-án ajánlott levél érkezett. Bezárkózott, és csak nagy sokára jött elő.

„Böske: Elhagyott?

Lujza: Elhagyott.”

És valami szerepféle szakad ki belőle, mint a búcsúzásakor, de most hitelesíti a fájdalom.

„Lujza: Semmi se voltam, az életem, a testem, a lelkem... a fiatalságom... Csak anyag egy költőnek az első verseskönyvéhez.”

Csak „anyag” volt Nyina Zarecsnaja is Trigorinnak vidéki sirály-sorsával, „egy kis elbeszélés témája”. A férfi szerelme az évekkel elillant, de a darab utolsó perceiben az érzelmeiben kifosztott Nyina még mindig azt mondja: „Én szeretem Trigorint. Még erősebben szeretem, mint azelőtt... Téma egy kis elbeszéléshez...”

Böske a legfiatalabb, a leginkább szemrevaló, a legszertelenebb. Bent a városban van társasága, de azért kedvére van, hogy egy fess katonatiszt sétál a házuk előtt. („Egyszer vagyok fiatal.”) A legfiatalabb Prozorov lány, Irina ugyan nem XX. századi módra „szertelen”, legfeljebb szertelenül romantikus és lelkes, de a darab végén éppúgy gyászolhat, mint Böske. Tuzenbach báró párbajban végezte, Böske katonája a háború első hónapjaiban.

Ám ha vannak is esetekben felismerhető hasonlóságok, nem ezek a fontosak; többre és mélyebbre vezet a sorsok hasonlósága. Mert a Csehov-hősök tragikuma olyan általános érvényű dráma, amely Olgáék ezer-kétezer kilométeres „körzetében” minden „három lány” sorsában felismerszik, akiknek az élet, a kényszerűség a régió valamelyik Macskazugában jelölt ki utcát.

És ha most újra felidézzük Barta Lajos sorait a *Magyar Színpadból* („Itt vannak ezek az emberek... Így éltek...”), mintha csehovosan hangzanának. Pedig ekkor, 1916-ban nem ismerte még az orosz író színműveit, jó pár évet kellett várni a magyar fordításokra, még Jób Dánielére is.⁴¹ A századelő levegőjében azonban benne volt ez az életbeli tipikusság; ennek művészetbeli megjelenésére vártak sokan, köztük Kosztolányi Dezső is. És mintha a várakozás első teljesedése lett volna a *Szerelem* bemutatója: „(...) a Vígszínház egyik legforróbb és legszebb estélye”⁴² Amikor rá pár esztendőre, a húszas években megérkeztek a Vígszínházba Ványa bácsiék, Csehovot ugyanilyen ünnepi lélekkel és „estélyes” szavakkal jelentette be a magyar közönségnek:

„Nézzétek meg négyfelvonásos darabját, a *Ványa bácsi*-t, amely a szerény jelzetet viseli magán: jelenetek a vidéki életből, és szelíden félreol minden színpadi hagyományt, szabályt. (...) Mondanivalója? Ő ama boldog írók közé tartozik, akik azt mondják: ez az élet. (...) A Vígszínház mai előadása minden elismerést megérdemel, s arra kérem a tiszta és jó embereket, akiknek szent az élet és a művészet, nézzék meg ezt a játékot. Gazdagabban és nemesebben jönnek ki a színházból.”⁴³

Komoróczy Jenő adótiszt, albérlő a szemközti házban. Nelli csalogatta át kézjelekkel-miegyébbel. A „Macskazug” logikája szerint ugyanis kellett valaki Biky után, és választék híján ő volt a „soros”. Külsőre-belsőre groteszk fiatal-ember, mindenféle nyavalyákkal, bajkoloncokkal „túldíszített” bohózáti figura egy olyan színtéren, ahol nem bohózatot játszanak.

⁴¹ *Vanja bácsi*, Budapest, az Athenaeum I. és RT. kiadása, 1920

⁴² Világ, 1916. április 9. in: *Színházi esték*, I., 801., Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1978

⁴³ *Ványa bácsi*, Új Nemzedék, 1920. május 9. in: *Színházi esték*, I., 324.

Komoróczi Komoróczy Jenő így mutatta be magát Szalayéknál:

„(...) Tudom, hogy könnyen meghűlök és influenzát kapok, de ez olyan egyszerű: télen-nyáron vastag talpú cipőben és jéger-harisnyában járok. Tudom, hogy a gyomromat nagyon könnyen elrontom és akkor mindjárt csikarást és görcsöket kapok; hát mindig csak parányit eszem. Parányi levest, lehetőleg üres levest, egy parányi húst, lehetőleg csak jól kisütött vágott húst és a zsemlének mindig csak a héját, tésztát sohasem, no egy kis piskótát talán és a gyümölcsöt sohasem frissen, csak párolva... Tudom azt, hogy nehezen alszom el, azért egyszer hideg borogatást rakok a lábamra, egyszer meleget, már nagy gyakorlatom van, tudom, mikor melyiket... Na és hát tudom, hogy a tüdőm nagyon érzékeny, ezért hordok télen-nyáron jégeringet és a felöltőmet sohasem hagyom el. És tudom, hogy a szívemre nagyon kell vigyázni, de az egész olyan egyszerű! – tartózkodom minden nagy emóciótól...”

Nelli helyében sokan megriadtak volna e monológ emberétől, ő azonban másként gondolta: átnevelni-átformálni Komoróczy Jenőt még mindig egyszerűbb feladat, mint másvalakit találni a Macskazugban. Nem szörnyülködött: haladéktalanul hozzálátott Komoróczy testi-lelki „átszabásához”.

„Micsoda nyavalyás ember maga! Sokat gyalogolni, szaladni, hegyet mászni! Na, majd én kezembe veszem magát! Egy év múlva olyan ember lesz magából, hogy a vasszőget is megeszi.”

‘Add tovább’ – a Szalay-házban

Nelli dolga nem volt egyszerű. Nemcsak Komoróczy gyerekes ellenállása okozott gondot, Böske és Lujza „játszásiból” folytatott „add tovább”-szórakozása is. Ezzel a lelketlen játékkal egyebek mellett az volt a baj, hogy hatására Komoróczy pont az ellenkezője lett, mint amit Nelli szeretett volna: szinte tárgyiasított résztvevőként csapódott előbb Böskéhez, azután Lujzához, ráadásul a két lány úgy játszott vele (olykor „félkomolyan”), hogy a hamis önértékelő mozzanatokat erősítették fel az amúgy is öntelt emberben. Böske és Lujza célja voltaképpen nem más, mint egymás, még inkább Nelli bosszantása. Ez a meggondolatlanság, ez a pusztán magukat mulattató időtöltés váratlanul önálló életre kelt, s talán előre elhatározásuk nélkül olyan „pótcselekvéssé” vált, amivel „fizetni” akartak... Kinek, miért? Macskazugért? Komoróczyn torolták volna meg macskazugbeli életüket? A Macskazugba szorult kisemberek kényszerű „élőhelyét”?

Más-más játékot játszott a két nővér; nem volt azonos már az indíték sem.

Böskéé az adótiszt első látogatásakor kezdődött: csordultig jókedvvel érkezett a városból a prepák és a „répászok” vidám és harsány társaságából. Otthon váratlanul férfivendéget talált (amilyet, olyat); szinte kínálta magát a városban hagyott „lazaság” folytatása. Kiváltképp élvezte, hogy ezzel Nellit láthatóan bosszantja: „elvette” hát Komoróczyt „játszásiból”, kizárólag csak a mai vizit idejére. A következő napokban mégis folytatta, továbbra is Nelli bosszantására, és tetszett neki, ahogy ugratható a vendég. Ennyi: játszott a beképzelt fiatalemberrel, „szárnyat ígezett” hiúságára, „röptette”, persze csak a talaj mentén. Ám amikor a láng átcsapott a játék határán, kemény szóval kioltotta: „(...) Félreértett engem. Eszem ágában sincs férjhez menni magához! Én sohasem mondtam, hogy szerelmes vagyok magába!”

Ekkor Lujzára került a „vedd el”. Arra a Lujzára, aki még kezében tartotta az elbocsátó pesti levelet, épp csak kipréselte magából a kegyetlen szót: „El-

hagyott.” Váratlanul (?) „vad erővel legyűrte fájdalmát” és „érzés, gondolkodás nélkül” szinte Arany szőlősgazdáját követte,⁴⁴ aki „Látván, hogy szőlejét a jég veri, / Dorongot ő is hirtelen kapott fel, / Paskolni kezdé, hullván könnyei: / No hát, no! így kiált, én uram isten! / Csak rajta! hadd lám: mire megyünk ketten!”. Lujza hasonló lélekállapotban perdült Komoróczy elé: „Mit akar maga ezekkel? Maga olyan finom lélek.”

És szavával, hangjával, mozdulataival új „édent” kínált az adótisztnek a Böske által lerombolt helyébe.

Édent – bosszúból?

És ez a játék is folytatódott: dacból, céltalanul, napokon át. De Lujza vesztesége sokkal nagyobb volt, mint ami a hasonló (olykor mindennapos) hűtlenedéssel járnai szokott, és kegyetlenebb a játék vége is. A *Macska-zugban* című elbeszélés egyik kis fejezete megvilágítja ennek a groteszk bosszúállásnak lélektani és életbeli (elbeszélés-életbeli) háttérét. A hatodik rész egy tavaszi erdei kirándulást ír le, ahova a három Gedenk lány magával cipeli Komoróczy Jenőt is. Járják a lankákat és a tisztásokat, ahol valamikor gyönyörű órákat élt át Lujza a költőjével. Amíg a többiek „érdek nélkül” gyönyörködnek, Lujzára rátör a fájdalmas, ám felejthetetlenül szépséges múlt.

„Gedenk Lujza éppen egy tisztás messzeségébe nézett. (...) Olyan emlékezetesek voltak neki ezek a füvek, ez a csend, ez az egész tavasz! Szerelme ezeken a tájakon valaha hatalmasabb és nagyszerűbb volt, mint ez az egész erdőség. (...) Ifjúsága mint az összetört kavics hevert körülötte, amelyből valaki kitördelte magának az aranyat, és szívtelenül elment vele... Az erdőkben nem jelezte semmi, és csak a tudatában izzott összezsúfolt vad fájással, hogy valaha itt tartózkodtak, hogy heverték a füveken, kacagtak és daloltak a fák közt, (...) hogy őrületes üdvösség gyönyörű részegsége közben itt vette el őt magának derékig meztelenné lett testével.”

Ilyen emlékek, talán éppen ezek törték fel Lujzában Biky levele után, és ezek készítették minden átmenet nélkül vad pusztításra.

Komoróczy ellen, mert ő volt kéznél!

És ugyanezeknek az erdei óráknak az emlékével taszította el magát az adótisztet, amikor a III. felvonásban odáig merészkedett, hogy feleségül kérje azt a Lujzát, aki megérte már „az őrületes üdvösség gyönyörű részegségét”. De volt ebben a felvonásban még valami, ami felkavarta.

Az történt, hogy Biky fűszeres (az ifjú költő apja) mindenféle rendelések mellett „lapokat, füzeteket, miegymást” hozott Lujzának; „a gyerek nevét olvasta bennük”. Egyik vers követte a másikat: *A nagy tenger mellett, Zúgó tavasz, Emészto vágyódás...* Amikor elment, és Lujza kettesben maradt édesanyjával, nem titkolhatta el, hogy összetörte az önző öreg tapintatlansága. Szalayné megértette leánya fájdalmát: megölelte, becézgette, ami ebben a házban nem volt mindennapos: „Te szegény! Kicsinyke! Kicsinykém! Drágám!”

⁴⁴ Arany *Bolond Istókja* II. énekének 7. stanzája utalás arra a lélekállapotra, amit a költő a „végcsapás”, a Világos utáni „jégverés” láttán és hangulatában érzett. Utalás (és magyarázatféle) arra is, hogy abban az ironikus helyzetbeli tehetetlenségben nem volt, nem lehetett más válasza, mint a maga „dorongja”, a *Bolond Istók* I. éneke.

Több volt ez mint megértés, és mindkettőjükre nézve fájdalmasabb: részvét! Meg is rendítette Lujzát, és – gyónt! Ez a pillanat tette kimondhatóvá, amit sejtett-tudott nővéreivel együtt, hogy édesanyjuk örömtelen kis életével a legkifosztottabb mindnyájuk között.

„Anyám! Szegény! Mennyi minden fájhat magának is! Anyám szegény! Szegény anyuska! Szegény, drága jó anyuska, mennyit sírhatott maga, mikor senki sem látta! (*Szenvedélyes fájdalommal magához öleli a fejét.*) Nem bírt velünk, ugye, mert jó akart lenni hozzánk! Mert sajnálta a fiatalságunkat, hogy elmúljon hiába. Mégis, mi okosat tudtunk csinálni vele? Szegény, jó anyuska! Aranyos anyuska! A mi rossz, veszedelmes fiatalságunknak a drága kis cselédje.”

Erre a fájdalomra zuhant rá Komoróczy leánykérése.

„Mert most már itt van a legfőbb ideje, hogy boldog legyek! Ez a vágy egészen elemészt! És ha kegyed most igent mond, akkor minden jóra változik; akkor majd körülöttem mindent úgy rendezünk be, ahogy nekem jó lesz. Tetszik látni: az ember bírja, és kellő óvatossággal ágyba se kerül. Nem igaz? Nem muszáj a természettel ujjat húzni! Nyáron is lehet egész szépen meleg harisnyában járni és jégeringet viselni. És lefekvés előtt is kipróbálhatja az ember: hideget vagy meleget rakjon-e a lábához? És a gyomrot sem muszáj elrontani! A gyomorrontás nagyon közönséges dolog! Ilyesmit finom ember nem csinál. A tüdő! Tetszik látni, már majdnem háromnegyed éve járok ide kegyedékhez és még egyszer sem köhögtem! Ami a szívet illeti: az ember tartózkodik a nagy emócióktól! Az ember szerelmes lehet anélkül, hogy túlhajtana a dolgokat! Minden túlzás alpári dolog. Nem igaz? És ugye most már nekem adja ezt a szép kezét, ezt a jó kezét (*elkapja, csókolja Lujza szabad kezét*), ezt a drága kedves kezecskét?”

Az öreg Biky tolakodását (apai büszkeségét?) Lujza még fel tudta oldani a „gyónás” megtisztító szavaival. Komoróczynak már csak száraz, szenttelen elutasítás jutott:

„Lujza: Hagyjuk abba a játékot!... Ne haragudjék (...), de én nem leszek a felesége.

Komoróczy: Lujza nagysád!... Maga megöl engem!

Lujza: Nem tudok törődni a mások fájdalmával.”

Leánykérés Barta színpadán

Komoróczy leánykérő monológja eszünkbe juttatja Szekeres Jóskát. Ami első olvasásra szembeötlő: a kis bakter fűt-fát ígér Zsuzsinak, Komoróczy nem ígér semmit Lujzának, ellenben kér: mindent, feltétel és viszonzás nélkül, úgyszólván „megrendeli” a boldogságot.

A leánykérés az élet normális menetében nagy esemény: a döntő elhatározásra jutott lélek intim és szüksézávú megnyilatkozása. A bakter és az adótiszt „produkciója” ettől mindenben eltér: nagyot határoznak ugyan mindketten, azonban az intimitás egyik esetre sem jellemző, és jobbára ennek folyománnyaként a szüksézávúság sem.

Amiben egyezik Szekeres és Komoróczy: a képtelenség és komikuma – leánykéréskor! Ám a képtelenség természete, „képlete” már lényegét érintő különbséget mutat. Szekeres bakter „képtelensége” új keletű, a vasutasélet hozta magával. Ebből adódóan egyelőre „csak” felszíni máz; a magát megkülönböztetni akaró kisember hivalkodó „kelléke”, a szakmában szükséges nyelv rugalmatlan

átvitele a mindennapi életbe vagy a „teheti-mert-vasúti” önteltség. Komoróczy „hibája” a személyiség mélyebb rétegeiben van; évtizedek „hozama”, s már nem csupán pózoló magatartás, ami az évekkel akár háttérbe húzódhat. Ez a képtelenség örökös, s ha olykor egy-egy órára ki is zökkentik az események (l. a negyedik felvonás „gyógyulási” jelene), ő maga már egy géppé rugalmatlanodott automatizmus.

A leánykérő Szekeres nevetséges kisember: produkciója tiszta komikum két tehervonat (az 1218-as és a 2620-as) között, képtelenségén keveset karcol a szatíra. Az adótiszt – menthetetlen: nehéz megmondani, képtelenségében a komikum mely válfajai dominálnak. „Esetei” többségében olyan nagy a baj, hogy azokon már csak nevetni lehet – a humor és az irónia abszurd változatával.

A kedvezőtlen események kibillentették ugyan Komoróczyt a magára osztott szerepből, ám az ősz (a darab utolsó felvonása) csaknem teljesen az övé. A szerelmi kudarcokba belefáradt ember, a világ egyik legrafináltabb „képzelt betege” a halálba tart; épp egy temetkezési vállalkozóval egyezkedik. A referencia imponáló:

„Kocsárd: Mi adtuk át a mindenhatónak Hertelendy őnagyságát, a postamester urat, (...) a királyi tanácsos országos képviselő urat, Szentpétery őnagyságát, őszentségét Kurinbrandt Tibor őrkanonok urat, (...) dr. Szentes Ödön királyi tanácsos, vármegyei főorvos urat.”

A kínálat is:

„Igen csinos dolgokat mutathatok uraságodnak fából vagy ércből. (...) Vagy tessék ezt a másodosztályú tölgyfát, aranyos girlanddal! Örökös darab, öttől tíz évig eltart... Kocsikban húszféle mintát mutathatok (...).”

Tudja a néző, tudja Komoróczy, és egyre inkább Kocsárd is: itt nem lesz „bolt”. Eppen ezért komikumgazdag tiszta komikum, amolyan tét nélküli komédiázás nevetet. Ki tudja, meddig nyújtották volna a jelenetet, ha nem lép be és nem tereli normális mederbe az eseményeket „fiatalosan öltözve, kifűzve, új frizurával” Nelli, aki tulajdonképpen három és fél felvonáson át megszolgált jussáért, Komoróczy Jenő adótisztért jött. Ahogy eltávolította a vállalkozót, ételt tett a haldokló elé, aki szabódott előbb, aztán falni kezdett.

„Komoróczy: Jaj de jó volt ez a becsinált!”

Nelli „rímes furcsa” szójátékkal lendítette tovább a holtpontról elmozdult gépezetet:

„Nelli: Tudja maga most mit csinált? (...) Zabált.”

A családi forgatókönyv szerint ezután benézett a „beteghez” Lujza és Böske is. Miután jóllakott, közönsége is lett, komoróczyosan rafinált és az új helyzethez igazított szöveget intézett vendégeihez az élet mibenlétéről, szépségéről; annak az életnek a szépségéről, amelyet ő maga „rendelt” magának. Látszólag nem sokat engedett a „huszonegyből”: tulajdonképpen némileg egyszerűsített (és rövidített) változatát mondta annak, amivel Lujzát akarta magához kötni. Valójában azonban óriási a különbség: Lujza helyett Nelli „a gyönyörű élethez” rendelt társ. (Láthatóan nem zavarta, hogy ezzel már szerepelt, sőt leszerepelt a középső nővér előtt.)

„Maguk mind olyan jók. És Nelli is *(hálásan, boldogan magához vonja és megcsókolja a kezét)*, ő is végtelenül jó! És most már lesz egy drága kis feleségem, olyan nő, aki iparkodik mindenben megérteni engem, lesz saját konyhám,

ahol mindig az készül majd, ami jó nekem, lesz otthonom, ahol minden úgy folyik majd, ahogy nekem kellemes. Milyen szép is az élet, milyen gyönyörű a szerelem.”

A mese végén békülnek így össze s omlanak egymás nyakába, ahogy itt Komoróczy és Nelli. A harmadik felvonás végén még azt vágta a férfi a sarkában toporgó Nelli szemébe: „Nem akarok magáról hallani”, most pedig: „drága kis feleségem”!

És mégsem mese.

A mesében ellenkező a történések iránya. A mesében Nellitől vezetne Komoróczy útja az egyre ígéretesebb dolgok felé. A Macskazugban azonban a valóság szervezi az élet menetét, a valóság jelöli ki az események és a sorsok haladási irányát. Ezt a kényszerű, kijelölt és egyedül lehetséges irányt volt kénytelen követni az adótiszt, amikor kitérők és szembeszelek után Nellihez érkezett meg, aki ismerte a Macskazug törvényét, és az első felvonás óta várta a percet, amikor érvényre jut ez az „előírtság”. Lujza és Böske életének nem lett megoldása, és ezért csak félig-meddig felelős a Macskazug; Komoróczy Jenő nem jöhetett szóba, mások pedig, akik itt jártak (a költő és a katonatiszt) – elmaradtak. Az egyik beleveszett karrierje hajszolásába, a másik – a történelembe.

Az idő Barta Lajos színpadán

Történik 1913 őszétől '14 őszéig.

Egy esztendő alatt, ősztől ősziig, négy évszak egy-egy fél napján játszódnak a Szalay-ház helyben járó eseményei. Érdekessége, hogy tavasz nélkül; a tizennégyes tavasz kimaradt a Macskazug életéből. Nem mellékes, hogy a két utolsó évszak már a háború első feléve, és az sem, hogy 'szélen' (városszélen, világszélen...) élő emberekről van szó. A 'szél', a 'határ' a néphit szerint szakrális (sorsfordító) történések helye, az őszi napéjegyenlőség, valamint a téli és a nyári napfordulat pedig szakrális események ideje. Mindezeket figyelembe véve számolni lehet azzal, hogy mindegyik évszak hoz valamit a Macskazugba, vagy épp ellenkezőleg, elvisz valamit...

Az első felvonás „méla őszi délután”; előbb Lujzának „hoz” sorsfordító eseményt; úgy hoz, hogy voltaképpen „elvisz”: szerelme, a pályakezdő költő „kinötte” a városkát, a fővárosban remél jövőt. A „méla ősz” másik hozama már mindenkié a Szalay-házban: Nelli átcsalogatta a szemközti ház új lakóját, aki napok óta nézeget ablakából errefelé. Az átcsalogatott vendég Komoróczy Jenő adótiszt, „egy magas, sápadt, szenvedő arcú” fiatalember, mindenféle valós, még több képzelt testi-lelki nyavalyával. Biky helyére (és helyébe) szemelte ki Nelli; a jóvágású, életvidám Biky után micsoda fordulat ez egy olyan házban, ahol három eladó lány van!

A második felvonás „téli alkonyat” 1913-ban.

Lujza ideges, hetek óta nem jön levél. Máskülönben idilli a kép: Szalayné harisnyát köt, Nelli horgol, Böske pedagógiát tanul...

Csenget a postás – és szétesik az idill; Biky levele irgalmatlan sorsfordítás. – Elhagyott – tudatja Lujza.

A külvilág nem tud Lujza fájdalmáról; az utcán, az ablak alatt ma is „elcsörög” Böske katonája, Böske ma is sugárzik, és amikor észreveszi a többiek rosszalló pillantását, azt mondja: „Egyszer vagyok fiatal!” Lujza három szava maga a 'vanitatum vanitas' leánysorsra kódolva: „Én is egyszer voltam!”

A harmadik felvonás „édes nyár” – ’14-ben!

A háború – kell-e mondani – sorsfordító!

Már az első hónapjaival beleszólt Szalayék életébe:

„Szalay: Vajon miért nem jön már sohasem erre az a katona?

Szalayné: Elhelyezték az ezredet, papa.

Szalay: Nem is tudtam!

Szalayné: *(kis szünet után)* A háború!”

„Lujza és Böske könnyű ruhában az ablaknál ülnek, kézimunkát készítenek.” Párbeszédük szinte koppan a háború „édes nyarában”.

„Böske *(Kinéz az ablakon)*: Szép nyarunk van.

Lujza *(Egy idő múlva)*: Igen! Nyár van!”

„Keresztkérdéseik” találhatnak:

„Böske: És te hozzámégy Jenőhöz?

Lujza: Az a tisztnagyon sokat jelentett neked? Most siratod?”

A háború második jelentkezését az öreg fűszeres hozta kosarában: „A finomliszt drágább lett négy fillérrel, a malmok nem őrlenek (...), a rizs drágább lett tíz fillérrel (...) Két üveg maláta sör! Kartellbe mentek a gyárak, drágább lett négy fillérrel... Mindent a kuncsaftnak kell megfizetni!”

Komoróczynak nem a háború hozta a kedvezőtlen fordulatot, hanem önteltségével együtt járó vaksága. A magyar szépirodalom egyik legönzőbb teremtménye a legalkalmatlanabb pillanatban (ámbar alkalmas pillanat soha nem lett volna) és a legképtelenebb szöveggel kérte meg Lujza kezét. Kemény választ kapott, a sorsfordítót!

A negyedik felvonás „szép novemberi délután” 1914-ben.

Komoróczy „beteg”, már a temetkezési vállalkozóval egyezkedik. A sors jelmezében azonban megjelentek Szalayék; előbb étellel, azután okos szóval talpra, és Nelli oldalára állították. Ezzel voltaképpen véget is ért az „add tovább”... Ám hogy Nelli ilyen könnyen győzött (hogyan voltaképpen egyedül maradt a terepen), nagymértékben köszönhető a háborúnak: Böske katonája megsebesült, ide hozatta magát a helybeli kórházba, itt esküdtek meg „háborús szokás” szerint, és „Böske szegény most fiatal özvegy, Pista emléke pedig szent és jó”. Biky nem volt katona, Lujza nem jutott betű szerint Böske sorsára, ám a költő utolsó kötete első lapján ez áll: „A felejthetetlen Lujzának!” És Lujza most „gyászolja” mégiscsak elveszített költőjét, „viszont bekerült az irodalomba, és minden szent és jó”.

Három lány szerelme a Macskazugban

Biky Pestre távozása után az előrenéző Nelli „átügyeskedte” a szemközti ház albérlőjét, Komoróczy Jenő adótisztet. Nelli vénlány, talán nem is szép, de okos. A legokosabb a három lány között. Átlátta: ha Biky távozása után Komoróczy az egyetlen (olyan-amilyen) férfi a Macskazugban, akkor ki kell vetni rá a hálót.

Kivetette.

Senkivel sem akarta elhitetni, hogy szerelmes a fiatalemberbe, ám mindenkinek tudtára adta már az első napon, hogy „állandóra” szemelte ki: „Férjhez fogok hozzá menni.”

Lujza szerelmes az ifjú Bikybe, az erdő a tanúja szerelmüknek. A költő Pestre távozásakor patetikus szöveget mond búcsúzóul, ám a 22 éves szép lány csak

fájdalommal érzékelheti, hogy költője már a főváros fényei között jár. Amikor december végén Biky leveléből kiderül, hogy vége, bezárkózik. A túléléshez „min-tát” Arany János ’szőlősgazdájától’ vesz (ahogy „gyászához” később Böskétől).

Böske tizenhat éves: nővéreihez, kiváltképp Nellihez képest szinte más nemzedék. Nem sokat törődik a Macskazuggal; a városban talált megfelelő társaságot, prepákat meg „répászokat”, velük szórakozik. Komoróczy, ahogy Lujzának, neki is játékszer – unaloműzésre. „Állandóra” pedig ott van az ablaka alatt sétáló katonatiszt.

És amikor a darab végén Lujza és Böske a gyász különféle változataiban illegetik magukat; amikor Böske engesztelő szóval békül Komoróczyval, amikor a vidéki postamesternő, Lujza éppen Komoróczytól kap színeket „gyászához” (Megyünk majd hintón az országúton [...], elibénk jön egy rejtélyes nőalak... jó meleg szél fúj, és lobogtatja annak a hölgynek a lila színű fátyolát...”), akkor az okos Nelli támasztékot rak hűgai pózolása alá: az „érdekes gyász” filozófiáját. Azt a groteszk struktúrát,⁴⁵ amely stílust ad a gyásznak. „És ha egyszer megvan a stílus, az elveszi a fájdalom kétharmadát.”

Így rendeződnek a sors és Nelli akaratából a Szalay-ház dolgai.

És így kapja meg Nelli – az adótisztet.

A *Szerелеm* bemutatója 1916. április 8-án volt a Vígszínházban.

Fenyő Miksa a Nyugatban⁴⁶ írt a darabról; Csiky-hagyományt vélt felismer-ni, mondván hogy „azzal a milieu-vel, amelyről Barta Lajos darbja szól, Csiky Gergely drámái próbálkoztak meg először. Kissé félszegen sok mindenféle tra-díció béklyójában, kissé kívülről nézve a dolgokat (...), de gyöngéd szeretettel a szereplő emberek iránt és helyel-közzel alakító erővel.”

A Csiky-hagyomány dolgában talán van némi igazság, de abban, hogy Barta „kívülről nézi” a Macska-zugot, abban semmi! A *Macska-zugban* című elbeszé-lés csupa test és csupa küllem öregjei a színpadon finom, érzékeny lelkek-ké változtak át. Honnan is vette volna máskülönben Szalayné azt a negyven év alatt fájdalmas mondattá kristályosodott élettapasztalatot, hogy „Hamar elszárad az a kis fiatalság. Hamarabb, mint egy fűszál.” Vagy: Böske a Macska-zugban szerzett erkölcsi alapot, hogy hetykén a világ szemébe vágja: „Egyszer vagyok fiatal”, ahogy csak Lujzától hiteles a válasz: „Én is egyszer voltam.”

Bródy Sándor már a főpróba napján kritikát, még inkább ajánló sorokat ír Az Estben (*Színjáték kis emberekről*): szeretetteljes, értő és pártoló sorokat.

„Ma este a Vígszínházban végre kis emberekről szóló színjáték került szín-re. Az író maga is kisember, új, szerény, neve: Barta Lajos. Színdarabjának címe: *Szerелеm*. (...) Főalakjai: egy beteges adótiszt, egy nagyon is egészséges preparandista lány, egy vidéki vénkisasszony, a kis katonatiszt, kinek nincs kauciója, a kisvárosi egzaltált lány, a szatócs fia és így tovább. (...) Egy nagyon becsületes, sok figurát látó, mesterséget tudó drámaíró támadt egy éppen ke-vésbé becsületes korszakban (...).”

Kosztolányi Dezső a színmű alakjaival foglalkozik.⁴⁷ Amit ír, mestermun-ka színházértésből, ahogy ír – emberismeretből és emberszeretetből. Azt írja

⁴⁵ Pór Péter, *A groteszk története*, Filológiai Közlöny, 1965/1–2.

⁴⁶ Nyugat, 1916. április 16.

⁴⁷ Kosztolányi Dezső, *Szerелеm*, Világ, 1916. ápr. 9. in: K. D., *Színházi esték*, I., 798–801.

róluk, hogy „mártírok”. „Hiszen a magyar vidéken vagyunk. Az élet »föltételes megállóhely«-én, ahol semmi sem történik. Bogaras, külön, beteg emberek ezek, majdnem mind, mert vágyuk megferdült, elgömbült, az élet megszuvasodott bennük. (...) Zongora és ábránd, sietős csókolódzás (...), majd kávé és templom, séta és kötés, várakozás és türelmetlenség, mindezekon túl pedig kétségbeesett harc az életért. Struggle for life? Nem, ennél is hatalmasabb háború: Struggle for love, vadászat a szerelemre, a boldogságra. Sietniök kell élni. (...) Előttük a példa. A két fiatalabb lány látja öregedő nénjét, a vénkisasszonyt, kiből már megeccetesebb a boldogság, és senkihez nincs egyetlen jó szava. (...) A középső lány még édes. Egy fiatal költő érlelte benne úrrá a szerelmet. A legkisebb pedig fanyar, mint a gyümölcs, mely egykor majd megédesedik, s egyelőre egy hadnagyocskára várja neki. De a költő elmegy a fővárosba élni, a hadnagy elmegy a háborúba meghalni. (...) Már vége a költőábrándnak és a hadnagyidillnek. Többet ér ma egy beteg adótitizs, mint holnap egy költő vagy a hadnagy (...).

A Vígszínház egyik legforróbb és legszebb estéje volt a mai, az igazi irodalom – vagy: hagyjuk ezt a papiros-szót –, az igazi élet jutott szóhoz most abban a színházban, melyet Heltai Jenőnek, a költő-igazgatónak keze irányít.

Barta Lajos darabja ünneplő tapsok közepette érkezett be. A közönség minden felvonás után nagyon sokszor szólította rivaldára íróját (...). Lelkesen, feléje tartott, magasra emelt tenyerekkel intettek neki, mint annak szokás, aki magasba megy.”

Mi hát ez a darab?

Hírek vidékről?

Igen. A Macska-zug olyan vidéki hírek nevelő terepe, amelyek nem, vagy csak félig történtek meg.

Hírek a háborúról?

Az is, a Macska-zugba szép csöndesen belopakodó háborúról; a nyár derekán egy fűszeres kosarában, novemberben „érdekes gyászok” groteszk komédiájával.

A magyar Három nővér?

Igen, – magyar ecsettel. Egy kitűnő piktor modern ecsetjével, aki a Macska-zugban állította fel állványát és rakta fel vásznára apró emberek alig érzékelhető életmozdulásait.

Örvény. *Színmű négy felvonásban.*

Történik egy vidéki városban az első világháború előtt.

Nemzeti Színház, 1919. június 24.

Az Örvény városkája az élet olyan „föltételes megállóhelye”, ahova a helybelieken kívül nemigen szokott érkezni senki. Kisváros, több körülmény utal arra, hogy Mohács: a Duna, a partra vezető korzó, szemben a sziget, ahova „motor helyett még mindig révészek viszik át a kompot”,⁴⁸ a városka lélekszáma...

⁴⁸ A darabból a *Szerelm és más elbeszélések* (Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1964) szövege szerint idézek.

Barta életrajzából tudjuk, amikor a Mohács című napilapot szerkesztette, egy ideig ott lakott. Ahogy Csaplár Ferenc írja: „Barta nagy ambícióval fogott hozzá a mozdulatlan levegőjű kisvárosban a helyi lap megformálásához, ám hamarosan visszamenekült Pécsre. Mohácsról hozta magával későbbi drámájának, az *Örvény*nek az ötletét és alakjait”.⁴⁹

A városka „hírei-eseményei” a korzóról, Geöcze fakereskedő irodájából, a kaszinóból és Szentgály járásbíró lakásából származnak. Mintha az iroda ajtajában kamerák vennék a kisvárosi valóságot: az egyik a korzóra néz, a másik befelé az irodába. A harmadik felvonás színtérváltás: az előkelőség, s velük a „hírek” is behúzódnak a kaszinó termeibe. Az örvény a negyedik felvonásban „teljesíti” rendeltetését: kivel így végez, kivel máshogyan, vannak, akik baj nélkül megússzák.

Hírek a korzóról

A korzó a napi élet és a helyi politika utcára terelt komédiás terepe.

A Szolgabíró az első, aki beköszön az ifjabb Geöczéhez. Terjed a városban, hogy „Jani úr” tegnap megcsónakáztatta a szép Szentgálynét. És hogy ezentúl „Jani úr kénytelen lesz (...) a kaszinóba járni”, és megtoldja ezt egy olyan frapáns indokkal, amelyre Sardou vagy Dumas szalonjában is elismerően csettintének: „Nem lehet Szentgálynével barátságban anélkül, hogy a társaságával is ne legyen barátságban.” Az igazi híre azonban az, hogy Szinay takarékgizagató bojkottmozgalmat szervez Szentgályné dunai ünnepélye ellen. Az ok: szerette volna megkapni az asszonyt, ám ő visszaüzent: „Hátrább az agarakkal!”

Szentgályné ellenben lelkenedezve meséli Geöczének a multság tervét, melynek kegyes a célja: „Kell egy kis tőkét gyűjteni a szegény gyerekeknek télire. (...) A többi közt sétacsónakázást tervezek felvirágozott csónakokon a Dunán. Kis színpadot fogunk felállítani a szigeti erdőben, egy tánckölteményt fogunk előadni.” Az ifjú Geöcze főszereplő lesz Szentgályné oldalán, énekelni és táncolni fognak, s ehhez sok próbára lesz szükség. „Maga most mindennap eljár hozzánk szerepet tanulni.”

A korzó egyetlen igazán művelt és intelligens alakja Szentgály járásbíró. Nem mesél országos híreket, kisvárosi szabásúakat meg pláne nem, ám pár halk mondata – harangütés az ifjú Geöcze irodája előtt. Pedig az a pletyka járja róla, hogy „a felesége mellett mintha állandóan statisztálna, (...) szemében fájdalmas életfilozófia fejeződik ki”. Szaklapokba ír, és keserűséggel elegyes bölcsesség van abban, ahogy távol tartja magát a korzóbeli hírektől. Tud a feleségét körülindázó szóbeszédről, bizonyára azt is észrevette, hogy az ifjú Geöcze is rajongója az asszonynak, ám emelkedettségre vall, ahogy vélekedik róla: „Legtöbbre tartom Önt ebben a helyi társaságban.” Távolságtartó magatartását, viselkedésbeli bölcsességét az elmúlt évek alakították ki; beszélük, hogy az asszonynak „mindig van valami szenvedélye. Abban a városban, ahonnan áthelyezték a járásbíró, a lovaglás volt a szenvedélye. Ott állítólag egy fiatal ügyvéd volt a partnere, de öngyilkos lett, mert agyonlovagolta az irodáját.” Azt is beszélük, hogy az életük voltaképpen nem más, mint a járásbíró áthelyezési kérelmeinek egymásutánja. Úgy tudni, ez már a nyolcadik helyük.

⁴⁹ Csaplár, 13.

Az a bizonyos kamera a második felvonásban egyvégtében az irodába „néz”. (A harmadik felvonásban a hírek, s velük a kamerák Szentgályné táncpróbái után mennek a kaszinóba. Maga az ifjú Geöcze is, így természetes, hogy a kereskedői iroda a városi hírhajszolók-hírmondók számára érdektelen. A rövidke utolsó felvonás Szentgályék házában játszódik; ott viszont már az örvény „írta” a híreket!)

A Geöcze-iroda jó helyen van; nem azért, mert „itt defelíroz el a déli korzó”, ahogy a Szolgabíró mondja, hanem a Duna, a vízi út, a ki- és berakodás – ez számít egy fakereskedőnek. Az persze nem hátrány, hogy a korzó népe látja, jól megy az üzlet. Az öreg Geöcze alapozta meg, ám az új idők modern üzleti filozófiáját már a fia képviseli. Éppen ezekben a napokban élesedett konfliktussá, alig leplezhető veszekedéssé apa és fia szemléletbeli különbsége.

A város felismerte: érdekes és értékes emberek Geöczéék, külön-külön kiváltképp, s ha valamikor, most szembe lehet őket fordítani. Szikora gyógyszerésznek „Jani úrral” van beszélőnivalója: politikai természetű, rámenős és tisztességtelen.

„Szikora: Én tisztelem, becsülöm önt. (...) Én meg akarom alapítani a helyi ellenzéki pártot, nekem kellenek az elégedetlen emberek! Struggle for life! (...) Nekem, barátom, nagy bizalmam van magához. Maga a jövő embere. Én adok pénzt, hagyja itt a papuskát és csináljunk konkurens fakereskedést! Egy kolosszális nagy fakereskedést.

Geöcze: Nekem megvannak a magam külön tervei. Az apámat pedig nem hagyom itt, szeretem ezt a szegény öregembert.”

Az öreg Geöczét Szinay szólította meg, a takarékos igazgatója: nem helyesli, hogy az ifjú Geöcze szerepet vállal Szentgályné dunai mulatságán, ez ellenére van a helybeli intelligenciának is. Az öreg válasza megnyugtató: „Az én fiam nem fogja a nagyságos asszonynak a bolondját járni! Még máma elgyűrrűzöm én ezt a gyereket.”

Szinay elismer és honorál:

„Én mindig tiszteltem a maga helyes véleményét, öregem. Mindig mondtam is a Takaréokban az igazgatósági üléseken: ez az öreg Geöcze olyan egészséges életű ember, ezt a Geöczét be kell hozni az igazgatóságba! A legközelebbi tőkeemeléskor garantálom a dolgot.”

Jantay képviselő hallotta, hogy Szikora gyógyszerész ellenzéki pártot szervez „elégedetlen emberekkel”, hozzá ellenzéki bankot, amelyben számít Geöcze-pénzre is. Erről szeretné lebeszélni az öregét. „Politikai” szöveget mond, a politikai nyelv olyan változatát, amely eszünkbe juttatja a képtelenség komikumával bélyeges Barta-hősöket: Szekeres Jóskát és Komoróczy Jenőt. Ez a „politikai” nyelv alighanem Jantay „különös ismertetőjele” ebben a kisvárosban. A parlamentből (még inkább annak folyosóiról) hozta, itt aztán maga „fejlesztette” ilyen tökéletlenre, kifejezetten kisvárosi „használatra”; egyrészt hogy hangsúlyozza státusával járó különállását, másrészt hogy az érthetatlenségig torzított politikai zsargonnal csodálatot keltsen, egyúttal a nullára redukálja a „halandók” számára a megértés esélyét.

„Jantay: Van szerencsém Geöcze úr! Hallom, hogy tisztelt barátom uram is részt szándékozik venni abban a politikai bankalapításban, amit Szikora gyógyszerész úr úgy nevezett el, hogy ellenzéki mozgalom.

Geöcze: Á, nem lesz abból semmi se! Mert kik akarják azt csinálni? A gyógyszerész úr, meg az ipartestületi elnök úr! Hol van azoknak hatalmuk?

Jantay: Az ő hatalmuk önöktől függ, tisztelt barátom uram. De mondhatom, ez az inoportunos ellenzéki helyi politika teljesen ellenkezik az államrezonnal. Meg milyen jelszóval indulnak neki ezek az urak? Egy nagy állami hidat akarnak itt a Dunán? Azt a hidat pedig mi nem kaphatjuk meg! Minthogy az államrezon nekünk is csak azt diktálja, hogy kicsinyes helyi érdekeinket alá tudjuk rendelni stratégiai céloknak, vagyis a balkáni relációknak. Annál is inkább, mert az államrezon nem a parciális érdekek legyezgetésében, hanem a szubsztanciális kormányzati ideák realizálásában kell hogy kontradikciót nem tűrve, még októjjal is domináljon!”

Am nemcsak kér Jantay képviselő: ígér is, még többet, mint Szinay:

„Jantay: Mondok valamit tisztelt barátom uramnak. Az őszre, az uradalom, melynek szerencsés vagyok ügyésze lehetni, megépítteti a törvény által rég előírt új cselédlakásokat. Tegyen ajánlatot az épület faanyagának szállítására, a többit bízza rám!”

Az öregembert meghatotta a képviselő bizalma, még inkább az üzleti kilátások; nem is késlekedett a köszönettel és a viszonzással.

„Geöcze: Nagyon megköszönöm a nagyságos képviselő úrnak, énram meg az én embereimre a szavazáskor biztosan számíthat a nagyságos úr.”

Az öreg Geöcze munkához lát: először is meg kell házasítani a fiát. Barátjával, Bodenlosz áccsal rég eldöntötték, hogy Jani és Bodenlosz Anna egy pár lesz. Egymáshoz illenek, akár a fakereskedés az ácsmesterséghez. „Ami nekem üzlet, az neked is üzlet” – ez Bodenlosz üzleti filozófiája.

Nem így tervezett az ifjabb Geöcze: emelkedni akart szakmában, társadalmi rangban egyaránt. Barátjával, Barnával „bele akart szagolni a világkereskedelembé”, közös nagy vállalat tervét dédelgette, „a Geöcze és Barna nagyvilági céget”. Szeretett volna változtatni a korzó lekezelő magatartásán, például a „Jani úr” megszólításon. Szentgálnénak is azt mondta: „Ha szabad kémem, ne mondja nekem »Jani úr«, hanem szólítson úgy: Geöcze! (...) Ezek itt lekicsinylésből Jani uraznak.”

Az öregek gondolkodása más problémát is felvet. Ők: Barta Lajos „elrajzolt”, „elvésett” alakjai. Ugyan nem mondhatni, hogy hasonló felfogású, maradi kereskedők vagy iparosok nem voltak a századelőn, mégis: ilyen „kirakathelyen”, ahol „termes gőzös, a modern Szaturnusz hajó” járja a Dunát (a bécsi Dunagőzhajózási Társaság hajója), ott kissé erőltetett az olyan ellenpont, mint ez a csupa maradiság két öreg. Hiszen ekkor, ahogy Kosztolányi írta, már a parasztok is kipróbálták hébe-hóba az új kor új jelenségeit: vonatoztak, telefonoztak, mozit is néztek... A Szaturnusz szomszédságában ugyanekkor az öreg Geöcze azt veti fia reformtörökvései ellen, hogy „itt pedig nem lesz semmi újítás!” Szinaynak egyenesen azt ígéri, hogy „még máma elgyűrűzöm ezt a gyereket”. A XX. századi magyar kisváros egyebek mellett attól kapta arculatát, hogy iparosai: ácsok, takácsok, szabólegények... külföldi mestereknél járták „iskoláikat”. Bodenloszék ennek hírére sem hallották?

Nem hallották.

És úgy adják össze az ifjú Geöczét és Annát, mintha a klasszikus népballada (például a *Lázár és Erzsébet* vagy a *Homolódi Zsuzsánna*) strófáiból merítették volna az alapot is, a célt is:

„Véröm a vérőddel
egy patakot mosson,
testöm a testőddel
egy sírban fekügygön.”

Anna pedig, aki bár „egy évig vót nevelőbe a svesztereknél”, olykor éppenséggel úgy beszél és úgy viselkedik, mint egy abszurd komédia „meghibált” hőse! Álljon itt egy párbeszéd a két fiatal között – amolyan század eleji Jenő és Lujza kabaré-pillanat:

„Ifj. Geöcze: Adok magának Annuska egy nagyon szép regényt, majd ezt olvassa el!

Anna: (...) »Az aranyember, regény, írta Jókai Mór«. Ez igazi regény?

Ifj. Geöcze: Hogyne!

Anna: Mert hallottam már ezt a szót, hogy regény, csak azt nem tudom, hogy micsoda? Pedig ami szót én meghallok, azt szeretem megtanulni, hogy mit jelent, mert így művelődik az ember, nem igaz?

Ifj. Geöcze: Hát a regény, az olyan hosszabb irodalmi mű...

Anna: Csakhogy én nem tudom, mi az, hogy irodalom.

Ifj. Geöcze: Az irodalom egy fajtája a művészetnek.

Anna: Most már szégyellem magamat, mert azt sem tudom, mi a művészet?

(Ez már csakugyan abszurd, és nemcsak Anna kapja érte a rovást, hanem Barta Lajos is!)

A korzó „zártkörű” változata a *kaszinó*.

Hírei odabent keletkeznek, a kaszinó termeiben, jobbára úri körökben. A táncpróbákról, a dunai ünnepség előkészületeiről, a jelmezekről. Mihály kaszinószolga egy „pakkot” cipel: ruhák vannak benne, „amibe a gazdám, vagyis Szinay úr és a járásbíróné majd a táncot lejtik”. (Tehát helyreállt a világ rendje: mégsem az ifjú Geöcze Szentgályné partnere?) Ehhez kíváncsiskodó kérdések járulnak: mit takar a trikó, még inkább, hogy mit mutat meg a szép Szentgálynéból?

Az ifjú Geöcze is hír: Pestre jár dorbézolni! A Glóriába. Szikorának meséli, hogy „tízezer koronát széthányt”, és nem talált benne örömet. Jantay és Szinay elérkezettnek látta az időt, hogy behúzza politikai táborába az úri világhoz sodródott fiatalembert.

„Jantay: *(belekarol Szinayba, föl-le sétál vele)* Kedves barátom! Tudod, hogy meg akarjuk nyerni az ifjú Geöczét a kormánypártnak, csak a te nobilitásodon múlik, hogy akciónk sikerüljön!

Szinay: Azt már kijelentettem neked barátom, bizonyos határokig rendelkezésedre állok. Annál is inkább megtehetem ezt, mert hiszen ez a Geöcze mélyen alám került.

Jantay: Pillanatig sem kételkedtem a te párthűségedben. (...) Te minden tekintetben föléje kerültél a Geöcze-fiúnak.”

Szép paktum – hízeltetésre építve!

Ha Pesten nem is találta fel magát, a kaszinóban látszatra „otthon van” Geöcze János. A kártyaasztalnál kiváltképp: „A bank négyszáz. (Oszt, fizet, beszél.) Ezután már én is veletek fogok élni. Úgy fogok élni, mint ti! (Nyert.) A bank hatszáz.”

Ez a lendület beleviszi egy afférba: Szinayval csapnak össze. A szerelemben is szerencsés Szinay fölényes:

„Pardon, uraim, sietnem kell, a szereplők már várnak, majd megnevezem a segédeimet.”

Ők hárman: Szentgályné, Szentgály, Geöcze

A korzó középpontja a szép Szentgályné. Ha Bodenlosz Annát nem számítjuk (a korzó életében nincs szerepe), egyedüli nő az *Örvény* színpadán. Körülötte a férfiak: bolygók. Van, aki ideiglenes pályán mozog (az ifjú Geöcze), mások inkább sereglenek körülötte. (Szinay kezdettől „rajtra kész”, pályára bocsátást azonban csak a legvégén, ha kap.) Szentgály pályája kötött: a házasság köti, a lelke mélyén érzélem is.

Tehát: Szentgályné, Szentgály, az ifjú Geöcze.

Körējük szerkeszthetnénk a szokványos háromszög kisvárosi változatát, maga az örvény pedig ennek kisvárosi következménye lehetne. Azonban vannak jelek, amelyek mintha különös színbe vonnák a dunai történet asszonyát: egyetlen nő a játékbeli valóságban, „híre” vele jött előző lakhelyeiről, s bár itt is egyégtében „ront” – a korzó diszkrét.

Sőt! Ez az asszony valamiféle szakrális közép, akihez óvatosan, lábujjhegyen (s talán félve?) közelítenek. Közép: forrása a történeteknek, vagy éppen hozzá vezetnek a történetek.

Szerepet tölt be a kisvárosban. Nem szerepet játszik: szerepet él! Nem szokványos (mindennapi) „szerető”, akit meg lehet kapni és hírbe lehet hozni. Az a szép asszony, akire leginkább az eufemisztikus „szépasszony” nevezet illik. Az a „szépasszony”, aki maga választja ki a maga emberét.

„Szépasszony.”

„A mindenhol ismert *tündér és szépasszony* név (...), valamint a *fehér asszony, cifra asszony* elnevezések is lényegében azonos női démont jelentenek. (...) Fiatal, hosszú hajjú, (...) csábító szépségű nők, akik (...) a férfiakat elcsábítják, elragadják, másokkal utat tévesztetnek, s »elvezetik« őket.”

S ha ezeket az ismérveket „felpróbáljuk” Szentgálynéra, akkor igazolódik: Barta Lajos a szépasszony mitológia „kelléktárából” öltöztette fel a kisvárosi járásbíró „csábító szépségű” feleségét.

A mohácsi „démon” a táncoló helyére (a *‘tilos fűre’*) vezette az ifjú Geöczét, „röptette” ideig-óráig, ám ez csak arra volt jó, hogy „utat tévesztessen” vele; pontosan azt az utat vétette el a „szépasszony” nyomában járó fakeskedő, amelyik „Jani urat” elvitte volna Geöczéig! És a végén igazat mondott Szentgályné, amikor tisztázni igyekezett magát férje előtt:

„Hidd el... esküszöm, ez a Geöcze senkim sem volt.”

Nincs a korzónak Szentgálynén kívül „főhőse”. Szentgály sem az! Elég, ha azt vesszük, hogy ez a nyolcadik állomáshelye, amióta megházasodott. Rendezetlen, zsákutcás életét úgy próbálja rejtegetni, hogy a botrányt megelőzendő áthelyezteti magát. Pedig halk és pontos szavai azt sugallják, hogy emelkedett lélek jár a korzó népe között. Csak két megnyilvánulását idézem fel.

Amikor az egyik délelőttön a Geöcze-iroda előtt hármásban beszélgetnek, észreveszi, hogy felesége talán négy szemközt szeretne maradni a fiatalemberrel; utánozhatatlan eleganciával oldja meg a helyzetet: „Kíván kissé beszél-

getni? (...) Sétálok addig.” Egy másik alkalommal Geöcze említi, hogy olvasta a járásbíró legújabb cikkét a Jogi Szemlében; Szentgály így fogadja (vagy így hárítja el) a jóleső figyelmességet: „Na igen... az ember ír... na igen. (*Tekintetét a távolban felejtí.*) Az ember ír...”

Itt a városban ő a legkülönb. A kérdés: az ilyen ember lehet-e öngyilkos egy ilyen asszony miatt?

Az első vagy a második áthelyezés után esetleg volt vagy lehetett esélye egy Szentgályhoz méltó megoldásnak. Ám hogy nyolcszor menjen bele ugyanabba a zsákutcába, és nyolcszor szakasztott azon a módon akarjon kijönni belőle – a gépies ismétlődés nevetséges „hőst” csinált a dolog lényege szerint tragikusból. Így aztán mostanra eljutott oda, hogy nem összeférhetetlen Szentgály értékes egyénisége és az elkeseredésben elkövetett öngyilkosság.

A fiatal fakereskedő valamikor „Jani úrból” Geöcze akart lenni.

Most pedig örvénybe került.

Érdemes felidézni útjának kezdő stációját és a végpontot.

Az első felvonásban a Szolgabíró megkérdezte tőle: „Mondja kérem őszintén: jól érzi magát a maga intelligenciájával ott az iparoskörben?” A válasz talán hetyke volt, de az akkori idő szerint őszinte: „Az iparoskörben az emberek azt mondják, amit gondolnak. Ott az ember biztos talajon jár!”

A Szolgabíró azonban ismeri a kisvárosi élet „játékszabályát”: „Nem lehet Szentgálynéval barátságban anélkül, hogy a társaságával is ne legyen barátságban.”

A Szolgabírónak igaza lett. Geöcze szép lassan (kisebb megtorpanásokkal) elhagyta az iparoskör „biztonságos talaját”, és a III. felvonásban a kaszinó (tehát nem az iparoskör!) kártyaasztalánál már úgy beszél, mint egy orosz ‘felesleges ember’ a XIX. század közepén:

„Szolgabíró: No, már megint olyan dezolált vagy? (*Már így: tegezve!*)

íj. Geöcze: Foglalkoznom kellene valamivel! Muszáj valamivel foglalkoznom! Játsszunk valamit! (*Az ablakhoz ül, veszi az egyik pakli kártyát.*)”

Geöcze János útja a ‘szépasszony’ forgószeléből⁵⁰ az örvénybe vezetett.

Szentgályt beszippantotta az örvény, Geöczét – kivetette! Annához! Vissza a II. felvonás végéhez, Anna és Geöcze groteszk mosolyba (vigyorba?) kényszerülő ábrázatához:

„Anna: Nem tehetek róla, hogy olyan kimondhatatlanul szeretlek.

íj. Geöcze: Rettenetesen szép a te szerelmed.”

Az *Örvény* bemutatójáról Kosztolányi a Pesti Naplóban⁵¹ írt. A nagy ívű tudósítás csak a főszereplőkre figyel: „Két emberpár drámája – írja –, kik a vágy örvénye fölött táncolnak, végzetesen, valahol messze az átkozott-áldott magyar vidéken.”

Nagy ívű ez a tudósítás, ám kissé elnagyolt is: Anna és Jani úr életéről például azt írja, hogy a két fiatal végül „elbékül egymással (...) tolsztoji derűben”. Ez a megállapítás félig, ha igaz. A béke valamilyen formában talán meglesz közöttük, ám nem a derű jegyében, legfeljebb a beletörődés tolsztoji (evangéliumi) „Ne álljatok ellen (...)” szellemében.

⁵⁰ Pócs Éva, *Néphit*, in: *Magyar Néprajz*, VII. k., szerk. Hoppál Mihály, Bp., 1990, Ak. K., 558.

⁵¹ Pesti Napló, 1919. január 25.

További kérdések.

A járásbíróék „belebuknak a mélységbe”. Mindketten?

A korzó csupán statisztál ehhez az örvény fölötti tánchoz?

Van azonban egy „tézise” ennek a tudósításnak, mely voltaképpen kulcs a Barta-színművek lényegéhez:

„Barta Lajosnak igazi humora van. Az a humor az övé, mely a tragikum méltó antipódusa, a kicsinyességeken való víg szomorúság. (...) Lélek ez, és nem »viccek«, nem üres betódások, melyekre vastapsokat várunk.”

Mély és igaz megállapítás: a 'víg szomorúság' szóra egyezik a 'víg-szomorkás'-sal, ami a Bolond Istók óta a humor „metszete”,⁵² ám máig sem kellően tudatosult. Azzal pedig, hogy „a kicsinyességeken” ismerte fel ezt a jelenséget, Kosztolányi „megoldóképletét” adta az *Örvény* komikumának.

Az *Örvény* kisvárosába valóban nem érkezett senki idegen, pedig egy idő óta „termes gözös” jár a Dunán, a Saturnus. A „bennszülöttek”? Szentgály járásbíró, Szinay takarékgazgató, Jantay képviselő, Szikora gyógyszerész, a két Geöcze meg Bodenloszék teremtetek és tartanak fenn maguknak egy világot a fakereskedő irodájától az úri kaszinóig. A közép: a kisvárosi korzó.

A nagyvilágról (de legalább az országról) sok mindent tudnak: egyszer-egyszer felhajóznak a fővárosba, újságot olvasnak, és országos dolgokban Jantay képviselő a hírforrás. Ennyi tudás birtokában „minta után” előállították a maguk pár négyzetkilométeren a tökéletlen századelő „tökéletes mását” – kicsinyítve!

Az eredeti találomra kicsinyített mása: az eredeti paródiája!

Mi a tökéletlen paródiája?

Az abszurd.

(Abszurd a korzó nyüzsgálése-szervezkedése-politizálása, abszurd az öreg fakereskedő és az ács rugalmatlan „életfilozófiája”, abszurd Jani úr átváltozási igyekezete Geöczévé, abszurd a járásbíró élete, halálát is beleértve. Csak Szentgályné élete nem az: a 'szépasszony' minden örvény fölött áll...)

⁵² Arany a *Bolond Istók* első énekét így kezdi: „Kedvem van énekelni (ritka kedv/ Egy idő óta!) s ami több, vígat, / Vagy vígszomorkást, melyben játszi nedv / (Humor) nevetet s olykor szívre hat (...).”

Szent Iván havában születtem 1940-ben. Szülőhelyem Tarany: vend eredetű lakossága a XVIII. század első harmadában Vasból és Zalából vándorolt Belső-Somogyba. Helyet kaptak gróf Festetichtől, fedelet húztak fejük fölé, s egyszer csak fölkerült a világ térképére: Tarany község.

Régmúltunkról kevés az 'epikai hitelt' kiálló bizonyosság. Ami megmaradt: egy-két vend mondat, mely az írásbeliség nélküli századok után „nyelvemlék” a nyelvten és a komikum határán. És megmaradt a katolikus templom a falu kis dombján, melyről a szűkszavú tájékoztatás is beszédes: barokk, 1763. Dorffmeister freskójával, Aggházy mellékoltár-képével. S mert valóban szűkszavú, egészítsük ki: építtette gróf Festetich Kristóf népe lelkének, és századok gyönyörűségére.

Gyermekkorom: az ötvenes évek, tévezve a „határsáv” sorompójával. De az elszigeteltek emberséget termő békéjével is.

Emberséget és tudást adott a kaposvári Táncsics gimnázium is.

Utána Debrecen: a KLTE elegáns „keretében” jóakarató oktatók nyitottak részt a világ felé.

Az egyetem után megint Kaposvár: a Táncsics, aztán a helybeli tanítóképző főiskola. A röpke kaposvári évtized után, mely voltaképpen még az ifjúság volt, nagyobb léptékkal mért az élet. Fél évtizednyi külszolgálat következett: Szófia, Magyar Kulturális Intézet. Színes, változatos tevékenység, kellemes 'élőhely' a családdal. S végül és mindmáig: Budapest. A 'szakmai életrajzban' pedig az ELTE: évtizedeken át oktatóként, a végén az egyetem rektorhelyetteseként.

Névkártyámon ez áll:

Dr. habil Druzsinszky Ferenc
irodalomtörténész
egyetemi magántanár

Napkut Kiadó Kft.
1043 Budapest, Tavasz u. 4.
Telefon: (1) 225-3474
Mobil: (70) 617-8231
E-mail: napkut@gmail.com
Honlap: www.napkut.hu

Felelős kiadó: Szondi György
Szöveggondozó: Kovács Ildikó
Tördelőszerkesztő: Szondi Bence
ISSN 1787-6877
ISBN 978 963 263 549 1